

Research Paper

Study of the Schema of "Women's Political Participation" in the Poetry of the Constitutional Period

*Hamed Noruzi¹ Vajihah Zamani Babgohari² Kolsoom Ghorbani Jouybari³ Hossein Farzanepour⁴

1. Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, Birjand University, Birjand, Iran
2. Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Birjand University, Birjand, Iran
3. Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, Birjand University, Birjand, Iran
4. Associate Professor, Department of Political Science, Birjand University, Birjand, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2023.493](https://doi.org/10.22034/ipsa.2023.493)

Receive Date: 02 September 2023

Revise Date: 29 October 2023

Accept Date: 03 December 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

Since women comprise about half of the population of any country, their participation in all fields, including political activities, is a necessity, but still in many societies, presence and activity in various political fields is considered a male thing. can be The Iranian society is not exempted from this and the prevailing traditional culture and attitude has always emphasized the presence of men in political issues and women have been kept in the background in such fields. The background of the reaction to the traditional status of women in Iran goes back to the late 19th century and especially the constitutional movement. This movement came to fruition in 1285 AH and Iranian women moved like men during this period, so that from this date onwards, the real awakening of women began and a new chapter in their political-social history was opened. In this movement, the perceived differences between men and women were criticized and the necessity of women's involvement in social affairs was emphasized. Since it is somewhat easier to remember and recite poetry and melodious words, this mode of expression was used by the critical poets of the constitutional era to use it as an effective weapon to express their views and to criticize social issues. For the first time, Persian poetry in the constitutional period paid special attention to the issue of women and their rights, taking into consideration the common destiny of society and political and social issues, instead of praising rulers and describing women as mistresses. Almost all freedom-seeking poets have more or less paid attention to the issue of women. These poets were the most influential stratum on the body of Iranian society. Although men and women writers and poets have always protested against the absence of women in political arenas, but still women have lower political participation than men. One of the most important factors affecting the low political participation of women is the factor of mental schemas. While referring to the status of women during the constitutional era, in order to find out the causes of low political participation of women, this article seeks to discover different mental schemas that men and women poets have about women's political participation. Therefore, first, the theory of mental schemas is explained and the poetry of male and female poets of this period, which are somehow related to political topics and areas, is

* Corresponding Author:
Hamed Noruzi, Ph.D.

E-mail: hd_noruzi@birjand.ac.ir

examined and the data of the article is categorized by the method of thematic analysis and men's personal mental schemas are examined against women's self-schemas.

Based on this, the present research seeks to answer these questions:

- What were the personal mental schemas of the male poets of the constitutional period about women's political participation?
- What were the mental schemas of women poets of the constitutional period about political participation?
- What are the points of commonality and difference between the mental schemas of men and women regarding political participation?

Methodology

This research was done in the stage of data collection by library method and in the stage of data analysis, based on the theme analysis method of King and Harrocks, it has been done in three stages: 1- Descriptive coding (discovery of sub-themes), 2- Interpretive coding and 3- Integration. In this way, at the beginning, poets' poems are reread many times and primary codes are discovered in the text of the poems, and finally common codes are classified (first stage); In the second step, sub-themes will be placed under the theme and in the final stage, with the aim of integration, by using a diagram and arranging different codes, the relationship between the sub-themes and the themes with each other is identified.

The theoretical framework of this research is based on the theory of "mental schemas". By combining the theories of: Nishida (1999), Turner (1987) and Taylor and Crocker (1981), two types of these schemas that can be adapted to the research topic will be discussed:

"One's own mental schemas" (from one's perspective and from another's perspective) as well as "personal mental schemas".

The statistical community of this research is the poems of those poets of the constitutional period who somehow addressed issues related to women's political participation. Since the number of female poets considered in this research was less than male poets, in order to compare and draw better conclusions, the same number of constitutional male poets who have mentioned and paid the most attention to the issue of women have been discussed (17 female poets and 17 male poets).

The theory of mental schemas

Researchers in psychological studies consider schema as the Persian equivalent of the words Script and Schema. Also, the words Frame, Global Concept and scenario are also used in the meaning of Schema. In cognitive psychology, schema is a mental event that is based on a brain state and originates from experience. In this sense, schema is related to the "real world". Schemas are mental packages that make people not think, and people have these schemas in their minds about different classes (teachers, clergy, intellectuals, women, men, etc.) and most of the time, they act according to these prepared packages.

One of the most important areas of influence of mental schemas is people's social and political contributions. Researchers believe that various psychological and personal factors can also affect political participation, and the interest and tendency to political participation, especially in women, can be influenced by personal perceptions in the process of her growth from adolescence to youth and middle age.

And in this path of growth, the opinions of others will also affect him. Considering the low political participation of women compared to men in different periods, mental schemas can be considered as the cause, which is one of the factors of cognitive psychology, and according to experts, it affects the level of political participation. Since people have ready-made packages (schemas) in their minds and most of the time, they act according to these ready-made packages, so it is very important to address the role and relationship of these schemas regarding political participation. And it should be shown

that one of the most important factors affecting the low political participation of women can be the cause of mental schemas.

Theoretical foundations of participation

Literally, participation means "participating" or "being involved" and in the term, it means: an active, conscious, free and reasoned commitment to give meaning to social action and movement, which is realized by the participation of individuals in group activities. Participation is divided into several cultural, social, occupational and political sectors, and in the general sense, it is a collective goal and an effort to achieve it.

Political participation

Participation in the term of political science has multiple meanings which are summarized in this definition: People's involvement or at least their involvement in politics, knowingly or unknowingly or even voluntarily or involuntarily, is called participation.

Levels of political participation

Mass level, such as: participation in elections and political and social parties and activities

Elite level, such as: attending the parliament and holding high positions

Women's political participation

Political participation helps women's understanding of social life and makes them serve society as effective elements and gives them new values and data. Women's political participation leads to the development of society.

In this research, due to the special conditions of the constitutional period and the lack of suitable conditions for the presence of women in high positions, the meaning of women's political participation is their participation at the mass level. That is, their participation in political and social activities and their participation in groups and associations, because these activities increase the relationship between women and society, and as a result, it is considered as a type of political participation.

Result and Discussion

Classification of data:

"Personal" schemas of male poets about women's political participation

The personal schemas of male poets regarding women's political participation include two general themes: "women's activeness" and "women's passivity".

The theme of women being active:

A) Objection to the position of women

1. Not having individual, social and political rights

1-1. Illiteracy of women

2-1. Captivity and lack of freedom for women

3-1. Inequality of women and men

4-1. Failure to respect human rights

5-1. Not having the right to vote

2. Hijab and covering

3. Women not being revolutionary

B) Encouraging and persuading women to get their rights

The theme of women's passivity:

This theme was extracted from the sub-themes of "Masculinity of social affairs" and "Acquiring vices" which were only found in the poem of one of the researched poets.

Women poets' "self" schemas about women's political participation

"Self-schemas" include knowledge and awareness about individuals and how they see themselves and how others see them.

C) From another point of view (men):

1. Misfortune of women
 2. The lack of intelligence of women
 3. Women being weak and helpless
 4. Low value of women
 5. The anonymity of women
 6. Calling women animals
- D) From his own point of view:
1. Direct intervention in state affairs and criticism of ruling policy
 2. Protest against the status of women
 - 1-2. Illiteracy of women
 - 2-2. Inequality of women and men
 - 3-2. Failure to respect human rights for women
 - 4-2. Lack of freedom for women
 3. Encouraging and persuading women to get their rights

Research findings

1) The majority of constitutional male poets, under the influence of their "personal" schema, considered women as "active" and influential people and believed in the active presence of women in society. Contrary to the traditional attitude and bitter social realities against women, they have never considered women as worthless and inferior, but on the contrary, they have emphasized on the many abilities of women at the level of society and politics.

2) The female poets of the constitutional period, "from another point of view", had "passive" mental schemas and were influenced by the bitter social realities and the traditional and patriarchal attitude of the society. With the same schema that they think that all men consider the female sex worthless, in their poems they often call themselves or the female sex "weak", "lack of intelligence", "oppressed", "animal" and... are This is despite the fact that we do not come across such definition and description of women in the poetry of male poets. Therefore, the lack of presence of women in the social and political arenas can be traced to this factor, that is, "women's self-schemas from another perspective". This means that this factor can affect the lack of political participation of women.

3) The female poets of the constitutional period, "from their own perspective", have "active" mental schemas and consider the female gender to be capable and have a purpose, and in addition to that, they intervene in political and social issues, with Encouraging and persuading the women of the society emphasizes their active presence in various political and social fields.

Also, the similarities and contrasts of men's personal schemas and women's self were also identified:

Similarity: The personal schemas of constitutional male poets and the self-schemas of female poets (from their own perspective) form similar schemas next to each other. Also, the personal schemas of some constitutional male poets and the self-schemas of some constitutional female poets are similar schemas regarding "no hijab".

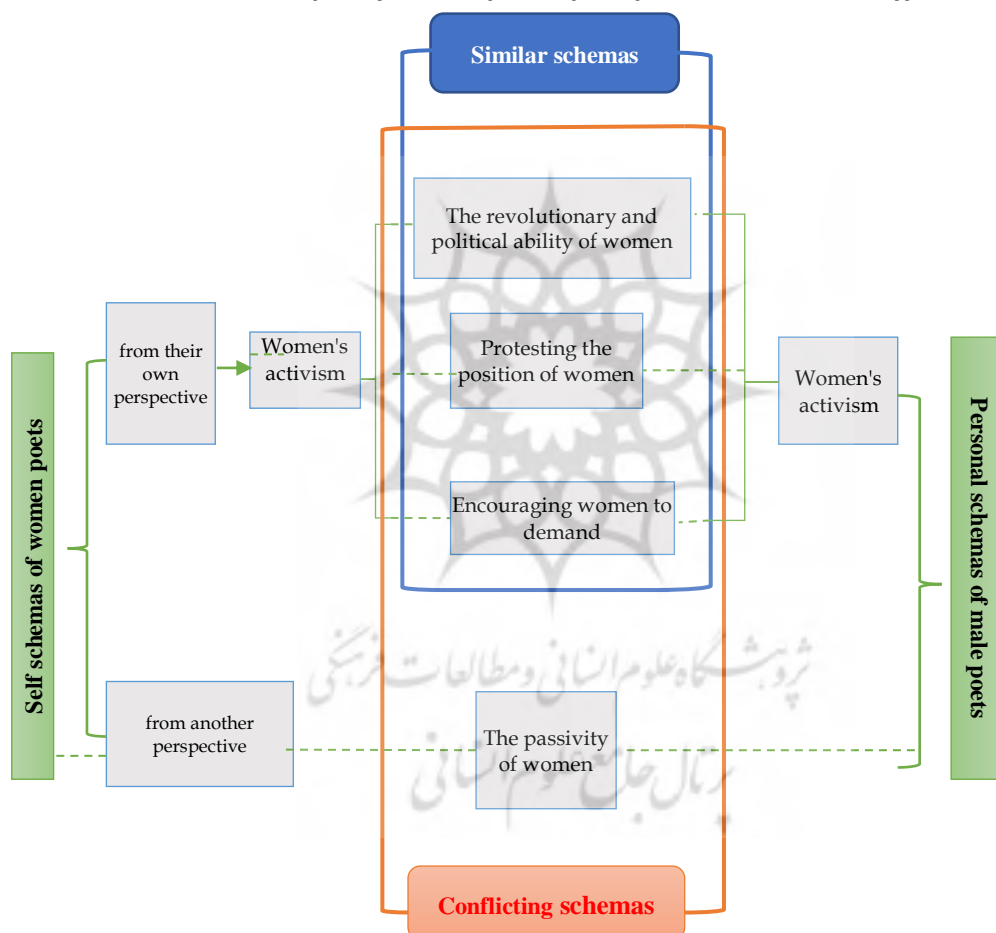
Contradiction: Constitutional men's personal schemas and women's self-schemas (from another point of view) are opposite schemas. During the constitutional era, women have always considered the attitude of men to be the cause of their backwardness, ignorance, illiteracy, and lack of progress, and they had this idea that men see women as weak, humiliated, and incapable creatures.

While male poets, they always wanted women's progress and their activity in all affairs of the country - including political affairs

Difference: After examining the poems of the poets in this research, regarding the schema

of women being passive and not participating in political and social issues, it can be said that women's views are completely different from men's. Women's imagination is that because men see them as weak and worthless beings, they cannot enter into issues. While only one of the male poets has a poem about the passivity of women, and he also believes that such issues are men's affairs and are not related to women. In addition, the personal schema of male poets, who considered the lack of knowledge and literacy as the cause of women's misfortune and as a result of their distance from society and politics, are different from the female poets' own schema regarding misfortune.

The relationship between the personal schemas of male poets and self-schemas of female poets (About the political participation of women in society)

Conclusion

After discussing the poetry of male and female poets, it can be concluded that the reason for the weak presence of women in the political participation of the constitutional era is not the masculinity of politics. As psychologists are of the opinion that the interest and

tendency to participate in politics can be influenced by the personal perceptions of people and the opinions of others also affect people and people often understand others based on the schemas they have in their minds about others. Therefore, it can be said that various psychological and individual factors can have an effect on women's political participation or non-participation. After examining the mental schemas of constitutional male poets, it is determined that women often have a positive and noble image in men's poetry. They wanted to restore the status and true identity of Iranian women and were serious critics of the traditional thoughts and patriarchal society of that period, and they paid deep attention to the participation of women, including in the country's political affairs, and always encouraged women to be effective and active in the administration of the country's affairs. However, by examining the mental schemas of women constitutional poets, newer and unknown dimensions are discovered. Female poets, while they considered women to have all kinds of personal, social and political abilities and rights, considered and addressed women as weak, worthless, weak-minded, animals, etc.

Therefore, contrary to the common views among all researchers who believe that the non-participation of women is only a male issue of politics, the most important factor preventing constitutional women from participating in politics can be "women's own mental schemas (from another perspective)". Because they think that if they get involved in issues, men will consider them as irrational, worthless and miserable creatures and despite the fact that they consider themselves very capable and worthy, They have not been willing to actively enter and participate directly in political issues, and as a result, we see their presence in the political arenas of the constitutional period being weak. This is despite the fact that men (except in one case!) considered women not only worthy but capable and influential on their destiny and the society, and emphasized the necessity of their participation in society and politics.

Keywords: Constitutional Poetry, Political Participation, Women, Mental Schemas, Cognitive Psychology

References

- Abdullah, Abdul Mutalib and Maleihe Zare (2017). "Investigation and analysis of the factors affecting the political education of citizens (a case study of Shiraz city)", *Political Science*, No. 25, 123-150.
- Agha Mohammadi, Javad and Hsan Asadi (2016). "Necessary competencies of teachers in political and social education of students", *Islamic Social Studies*, 75-102.
- Aghajani, Ali (2018) "Formation of Impact of Disputed Political Discourse of "Domain of Religion" on the political Rivalries of Islamic Republic of Iran", *Transcendent Policy*, Volume 6, Issue 20, 99-120.
- Aghajani, Ali (2019) "Formulating the Political-Theological Rules: The Systematic Nature of Political Competitions", *Political and International Approaches*, Volume 10, Issue 4, 59-80.
- Ahmadi, Gholam Ali, et al. (2017). "Explaining the stages of political education (passage of politicization) based on the stages of cognitive development with an emphasis on academic courses", *Political Knowledge*, No. 27, pp. 23-60.
- Alamgerd, Golnaz and Kamran Jabari (2018). "Investigating the goals and principles of political education based on Mu'tazila political and social thoughts",

Research in Islamic Education Issues, No. 41, 117-153.

Apter, David and Charles Andrain (1999). "Pluralist theories and social groups", translated by Mirqasem Bani Hashemi, *Strategic Studies Quarterly*, No. 3, 172-147.

Aristotle (1970) *Politics, translated by Hamid Enayat*, second edition, Tehran: Pocket Books Company.

Attarzadeh, Mojtabi (1999). "Political flexibility and national interests: the place of political competition in Iran", *Strategic Studies*, No. 4, 53-82.

Ayoubi, Hojjatollah (2001). "Political competition and political stability", *A Collection of Articles on Political Competitions and Challenges in Iran Today*, Vol. 2, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Bagheri, Mohammad (2010). "The effect of political education on political development from the perspective of Islam and the West", *Human Sciences*, No. 80, pp. 133-160.

Barzega, Roghayeh, et al. (2019). "Political Education: Objectives, Mechanisms and Method Requirements", *Political and International Approaches*, Volume 10, Issue 3, 10-31.

Burns, Nancy, Kay Lehman Schlozman, and Sidney Verba (2001). *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Darabi, Ali (2009). *Electoral behavior in Iran: models and theories*, Tehran: Soroush.

Davodi, Mohammad and mahdi fazeli dehcordi (2016). "On the investigation of political education goals in Quran, with an emphasis on the educational principles", *Educational Doctrines In Quran and Hadith*, Volume 1, Issue 2, 19-40.

Delavari, Abulfazl (1999). "Investigation of the roots of violence and political instability in Iran", *PhD thesis, University of Tehran*, Faculty of Law and Political Sciences.

Downs, Anthony (1957). "An Economic Theory of Political Action in a Democracy", *Journal of Political Economy*, Vol. 65, No. 2 (Apr., 1957). pp. 135-150.

Duvorjeh, Maurice (1993). *Principles of political science*, translated by Abolfazl Ghazi, Tehran: Scientific and Cultural Publications.

"Education of half a million managers" (2019). *Donya-e-eqtesad*, number 4699, September 7.

Eftekhari, Asghar (2001). "Political competition in the framework: an income on the political competition with ratio of per capita political insecurity", *A Collection of Articles on Political Competitions and Challenges in Iran Today*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Eftekhari, Asghar and Hamid Mahjour (2016). "Political training pattern from the

perspective of martyr Motahari", *The Islamic Revolution Approach*, Volume 10, Issue 36, 77-98.

Fadavi, Ahmad and Saeede Sadat Keramian (2013). "Pattern of political and security strategy in the process of Islamic-Iranian development", *Iranian Pattern of Progress*, No. 3, 34-9.

Feirahi, Daoud (2005). "Government: Legitimacy Crisis and Political Competitions", *Farhange Andisheh*, No. 13, pp. 213-228.

Flick, Uwe (2017). *An introduction to qualitative research*, translated by Hadi Jalili, 9th edition, Tehran: Ney.

Ghaderi, Abdulasoul, et al. (2018). "Conceptual model of the political Basis of the Official philosophy of Public education in the Islamic Republic of Iran", *Education Research*, No. 14, 82-97.

Goetz, Anne Marie (2003). "Women's education and political participation", *EFA Global Monitoring Report to UNESCO*.

Habibi, Najafagholi (2016). "Political Education in Nahj al-Balagheh", *Nahj al-Balagheh Researches*, No. 21-22, pp. 102-117.

Hajipour, Bahman, et al. (2015). "Designing a Political Marketing Model in Local Elections", *Public Administration Perspectives*, No. 27, 15-39.

Hajipour, Simin (2018). *Women and political participation*, Tehran: Zehn Aviz.

Hamidzadeh, Mohammad Sadegh, et al. (2016). "Quranic Principles of the Epistemology of Political Training Curriculum", *Islamic Politics Research*, Volume 4, Issue 9, 49-73.

Imani, Mohsen and Sediqeh Soroush (2009). "Farabi's innovative theory in political education and its importance in the present era", *psychology and educational sciences*, Volume 39, number 1, 153-178.

Jarrahi, Mahdi, et al. (2015). "Foundations, principles and methods of political education in the view of Qur'an", *Insight and Islamic Education*, Volume 11, No. 31, 95-112.

Javidi Kalate, Tahereh (2015). "Philosophical foundations of political education from the perspective of John Locke and Imam Khomeini", *Islamic Revolution Approach*, No. 30, pp. 118-99.

Jowkar, Esmaeil, et al. (2017). "The examination of education system's effectiveness's measure in political and social's civility on students", *Education Study*, Volume 3, Issue 9, 9-27.

Karimi Meleh, Ali (2001). "Potentials of conflict and requirements of political competition in Iran", *A Collection of Articles on Political Competitions and Challenges in Iran Today*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Khajesarvi, Gholamreza (2006). "A framework for the analysis of competition

- and political stability with a view to the experience of the Islamic Republic of Iran", *Political Knowledge*, No. 3, 116-86.
- Mahjour, Hamid (2015). "Theoretical approaches to political education: With an emphasis on the Islamic approach", *Rahvarde Siasi*, No. 45-46, 7-32.
- Marzooghi, Rahmatollah (2005). "Civil education from the perspective of Islam: an approach to political education", *Islamic Education*, No. 1, 108-93.
- Masoudian, Parisa and Saeed Beheshti (2012). "Investigation of the goals, principles and methods of political education based on Nahj al-Balaghe", *Research in Islamic Education Issues*, No. 17, 7-26.
- Mirkhoshkhou, Amene and Soheila Sadeghi Fasaei (2022). "Qualitative Analysis of Obstacles and Limitations of Women's Political Activity in Political Positions (Case Study: Cabinet and Islamic Parliament of Iran)", *Woman in Development and Politics*, Volume 20, Issue 4, 663-695.
- Mirmohammadi, Davoud (2001). "Theoretical Approach to the Analysis of Political Competition and Social Harmony in Iran", *National Studies*, No. 9, 71-99.
- Pye, Lucien (2001). *Crises and sequences in political development*, translated by Gholamreza Khajesaravi, Tehran: Research Institute of Strategic Studies.
- Ranjbar, Maqsood (2008). "Political education in the framework of political systems and different theories", *studies of educational jurisprudence*, number 5, 155-175.
- Roemer, John E. (2000). *Political Competition; Theory and Applications*, Harvard University Press.
- Sadeghi, Toraj (2019). *Political marketing and election contests (techniques and tactics)*, Tehran: Zarnevesht.
- Safaei Movahed, Saeed and Davoud Bavafa (2012). "Hidden curriculum shaping factors in Iran's higher education: a self-mapping ethnography", *Higher Education Curriculum Studies*, No. 7, 30-53.
- Sahu, Tapan Kumar and Kusum Yadav (2018). "Women's education and political participation", *International Journal of Advanced Education and Research*, Volume 3; Issue 6; November 2018; Page No. 65-71.
- Saunders, David (2001). *Patterns of political instability*, translated by Hamid Amanat, Tehran: Research Center for Strategic Studies.
- Seddigh, Mir-Ebrahim, et al. (2020). "The Electoral System and Political Participation in Iran and its Impact on the Performance of Representatives (Review of the Sixth and Seventh Rounds of the Islamic Consultative Assembly)", *Iranian Political Research*, Volume 7, Issue 23, 112-140.
- Selahshuri, Ahmad, et al. (2012). "Basics and components of political education from Imam Khomeini's point of view", *Research Journal of Islamic Revolution*,

No. 5, 111-126.

Seyed Emami, Kavos (2011). *Research in political science*, third edition, Tehran: Imam Sadiq University and Research Institute of Cultural and Social Studies.

Shamsini Ghiasvand, Hassan and Musa Farhang Ranjabr (2017). "Education; Iran's National Interests and Political Development", *Studies of National Interests*, No. 10, 29-55.

Sharafuddin, Hossein (2008). "Political socialization and political education", *Educational Jurisprudence Studies*, number 5, 177-198.

Strauss, Anselm and Juliet Corbin (2018). *Fundamentals of Qualitative Research; Techniques and stages of production of contextual theory*, translated by Ebrahim Afshar, 7th edition, Tehran: Nay.

Tork, Rostamali and Masoud Motalebi (2017). "National interests and political education of students in the Islamic Republic of Iran with an emphasis on the secondary school", *Studies of National Interests*, No. 10, pp. 111-136.

Wittman, Donald (1973). "Parties as Utility Maximizers", *American Political Science Review*, vol. 67, issue 2, 490-498.

Yeager, Werner (2014). *Paideia*, translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Kharazmi.

Yousefzadeh, Mohammadreza and Morteza Shahmoradi (2018). "Teachings and implications of the Ashura movement for political education", *Islamic Education*, No. 27, 27-7.

Zabetpour, Gholamreza (2001). "The ineffectiveness of political parties in contemporary Iran", *Political Science*, No. 16, 219-288.

Zarifinia, Hamidreza (1999). *Autopsy of Iran's political factions*, Tehran: Azadi Andisheh.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی انگاره «مشارکت سیاسی زنان» در شعر دوره مشروطه

* حامد نوروزی^۱ و جیهه زمانی بابگهری^۲ کلتوم قربانی جویباری^۳ حسین فرزانه‌پور^۴

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۴. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: [https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/A27D8D216D4FFEFB/3%](https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/A27D8D216D4FFEFB/3%20.1001.1.1735790.1402.18.3.4.5)

20.1001.1.1735790.1402.18.3.4.5

چکیده

پژوهشگران از دیرباز، دیدگاه‌های مردان و نگرش‌های سنتی و مردسالارانه حاکم بر جامعه را به‌عنوان دلیل اصلی عدم مشارکت سیاسی زنان مطرح کرده‌اند. بررسی انگاره‌های ذهنی، می‌تواند به شناخت دیدگاه‌ها و درک و فهم افراد هر جامعه درباره خود یا دیگران، کمک کند. با بررسی دقیق این نوع انگاره‌های ذهنی می‌توان بیشتر و بهتر به دلایل کم‌رنگ بودن حضور زنان در عرصه‌های سیاسی پی برد و درصدد چاره برآمد. در تاریخ سیاسی معاصر، از زمان مشروطه، بحث حضور زنان در جامعه، به‌گونه‌ای ملموس‌تر مطرح شد و شاعران بسیاری، اعم از زن و مرد، به طرح مباحث گوناگون سیاسی، از جمله مشارکت زنان، گرایش پیدا کردند. پژوهش حاضر، اشعار همین دسته از شاعران را ارزیابی و انگاره‌های ذهنی آنان را در مورد مشارکت سیاسی زنان بررسی کرده است. داده‌های این پژوهش توصیفی-تحلیلی، به‌روش تحلیل مضمون، واکاوی شده است. براین اساس، انگاره‌های ذهنی شخصی شاعران مرد که شامل دو مضمون کلی «فعال بودن زنان» و «منفعل بودن زنان» است، با انگاره‌های ذهنی خویشتن شاعران زن (انگاره‌های خویشتن از منظر دیگری و از منظر خود) بررسی، و انگاره‌های متضاد و مشابه بین این دو قشر در مورد مشارکت سیاسی زنان جامعه، شناسایی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، بیشتر شاعران مرد، به مشارکت زنان، از جمله در امور سیاسی کشور، توجه عمیقی داشته و همواره مشوق زنان برای حضور مؤثر و فعال در اداره امور کشور بوده‌اند؛ درمقابل، شاعران زن، ضمن تأکید بر انواع قابلیت‌ها و حقوق فردی، اجتماعی، و سیاسی زنان، جنس زن را از دید مردان، ناتوان، بیچاره، کم‌عقل، ضعیف، و حقیر پنداشته و خطاب می‌کنند. به‌نظر می‌رسد، دلیل کم‌رنگ بودن مشارکت سیاسی زنان را می‌توان در این عامل جست‌وجو کرد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

شعر مشروطه،
مشارکت سیاسی،
زنان، انگاره‌های
ذهنی، روانشناسی
شناختی

* نویسنده مسئول:

حامد نوروزی

پست الکترونیک: hd_noruzi@birjand.ac.ir

مقدمه

از آنجاکه زنان، حدود نیمی از جمعیت هر کشوری را تشکیل می‌دهند، مشارکت آن‌ها در همه عرصه‌ها، از جمله فعالیت‌های سیاسی، یک ضرورت است؛ اما هنوز در بسیاری از جوامع، حضور و فعالیت در عرصه‌های مختلف سیاسی، امری مردانه انگاشته می‌شود. جامعه ایرانی نیز از این امر مستثنا نبوده و فرهنگ و نگرش سنتی غالب، همواره بر حضور مردان در مسائل سیاسی تأکید داشته است و زنان در چنین عرصه‌هایی در حاشیه متن و در پس‌زمینه نگه داشته شده‌اند (علم و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۰۰).

پیشینه واکنش به وضعیت سنتی زنان در ایران به اواخر قرن نوزدهم و به‌ویژه نهضت مشروطه بازمی‌گردد (بشیریه، ۱۳۷۷، ۲۹۱). زنان ایرانی در این دوره همچون مردان به حرکت درآمدند. در نهضت مشروطه، تفاوت‌هایی که بین زنان و مردان متصور بود، به نقد کشیده شد و بر لزوم دخالت دادن زنان در امور اجتماعی تأکید شد (نظری و همکاران، ۱۳۹۳، ۱۶۶). تصور مردانه بودن فعالیت‌های سیاسی نیز از همین دوره و پس از آشنایی جامعه ایران با مفاهیم مرتبط با مدرنیته، مورد انتقاد و اعتراض واقع شد. از آنجاکه شعر در گفتمان اعتراضی ایران، همواره ابزاری کارآمد بوده است، در این دوره نیز مورداستفاده شاعران منتقد دوران مشروطه قرار گرفت تا از آن به‌عنوان سلاحی مؤثر برای بیان دیدگاه‌های خود و انتقاد از مسائل اجتماعی و وضعیت زنان، استفاده کنند (دادور و حبیبی، ۱۳۸۷، ۸۳).

در کمتر دوره‌ای از تاریخ پرفرازونشیب ایران، شعر فارسی آن‌گونه که در عصر مشروطه دیده می‌شود، بازتاب‌دهنده نقش اجتماعی، سیاسی، و انسانی زنان بوده است. شعر فارسی در این دوره با در نظر گرفتن سرنوشت مشترک افراد جامعه و موضوعات سیاسی و اجتماعی، به مسئله زن و حقوق وی توجه ویژه‌ای داشت. تقریباً همه شاعران آزادی‌خواه که تأثیرگذارترین قشر بر بدنه جامعه ایران بوده‌اند، کم‌وبیش به مسئله زنان توجه کرده‌اند (عباس‌زاده و شبیه‌زاده، ۱۳۹۵، ۱۷۲).

برخی زنان در این دوره، اقدام به انتشار مجله‌هایی (مانند روزنامه زبان زنان، مجله جهان زنان، مجله عالم نسوان) کردند تا روح مبارزه‌جویی را در جامعه زنان زنده کنند (معتضد و کسری، ۱۳۷۹، ۲۸۹). براین اساس، انجمن‌ها، سازمان‌ها، و تشکیلاتی همچون «جمعیت نسوان وطن‌خواه»، «انجمن مخدرات وطن»، و «جمعیت پیک سعادت نسوان» تأسیس شدند که پرداختن به مسائل و مشکلات زنان و حقوق سیاسی و اجتماعی ضایع‌شده ایشان، از

اهداف اساسی آنان به‌شمار می‌آید. البته فعالیت زنان در ایران در این دوره، به همان شیوه‌ای بود که مردان انتخاب کرده بودند: ایجاد انجمن‌ها، تأسیس مدارس و انتشار روزنامه و مجلات (ساناساریان، ۱۳۸۴، ۱۱۳).

اما به‌رغم همه این مبارزات و باوجود زیرساخت‌های مدنی و فرهنگی، همچنان زنان، مشارکت سیاسی پایین‌تری نسبت به مردان داشته و دارند؛ بنابراین، لازم است که بررسی دقیق‌تری در راستای کشف دلایل این مسئله انجام شود. به‌نظر می‌رسد، یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر پایین بودن مشارکت سیاسی زنان، عامل انگاره‌های ذهنی^۱ باشد. نگارندگان این مقاله ضمن اشاره به وضعیت زنان در طول دوران مشروطه، در راستای دستیابی به علل پایین بودن مشارکت سیاسی زنان، در پی کشف انگاره‌های ذهنی گوناگونی هستند که مردان و زنان شاعر در مورد مشارکت سیاسی زنان دارند. در همین راستا ابتدا نظریه انگاره‌های ذهنی شرح داده شده و اشعار مردان و زنان شاعر این دوره، که به‌نوعی با مباحث و حوزه‌های سیاسی مرتبط بوده‌اند، بررسی شده و داده‌های مقاله که به‌روش تحلیل مضمون، واکاوی شده‌اند، در قالب مضمون‌ها و خرده‌مضمون‌ها دسته‌بندی و ارائه می‌شوند و انگاره‌های ذهنی شخصی مردان در مقابل انگاره‌های خویش‌تن زنان، بررسی می‌گردد.

براین اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌هاست که «انگاره‌های ذهنی شخصی شاعران مرد مشروطه درباره مشارکت سیاسی زنان جامعه چگونه بوده است؟»، «انگاره‌های ذهنی خویش‌تن شاعران زن مشروطه در مورد مشارکت سیاسی زنان جامعه چگونه بوده است؟»، «همسانی‌ها و ناهمسانی‌های انگاره‌های ذهنی شخصی مردان و خویش‌تن زنان در مورد مشارکت سیاسی زنان جامعه کدام است؟»

۱. پیشینه پژوهش

در بحث انگاره‌های ذهنی تاکنون پژوهشی در حوزه شعر دوره مشروطه با محوریت مشارکت سیاسی زنان در ایران، انجام نشده است؛ اما پژوهش‌های گوناگونی درباره انگاره‌های ذهنی در مقوله‌های دیگر و نیز مشارکت سیاسی زنان به‌گونه‌ای جداگانه انجام شده است که می‌توان به تعدادی از آن‌ها اشاره کرد:

عاملی و حجاری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه کیفی انگاره‌های ذهنی شخصی

1. Mental Schemas

و خویشتن در میان دو تشکل دانشجویی انجمن اسلامی و بسیج دانشجویی دانشگاه تهران»، براساس تحلیل مضمون داده‌ها، پنج انگاره ذهنی شخصی بسیج دانشجویی را در مورد انجمن اسلامی، شناسایی کرده‌اند و در مقاله‌ای دیگر (۱۳۹۷) با عنوان «مطالعه انگاره‌های ذهنی تشکل‌های دانشجویی دانشگاه تهران: انگاره‌های شخصی انجمن اسلامی و خویشتن بسیج دانشجویی»، به سه انگاره شخصی انجمن اسلامی درباره بسیج دانشجویی اشاره کرده‌اند.

باغدار دلگشا و زنجانی‌زاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «نقد نابرابری‌های جنسیتی در اشعار زن‌نگار مندرج در روزنامه نامه بانوان»، با تأکید بر تمام شمارگان نشریه «نامه بانوان» به وسیله تحلیل محتوا و بافت موقعیتی کلمات، نشان می‌دهند که موضوع اصلی شعر این شاعران، نقد نابرابری‌های جنسیتی در جامعه مردمدار ایران بوده است.

ولی‌زاده (۱۳۹۵) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مقایسه‌ای مشارکت سیاسی زنان در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی»، با استفاده از روش مقایسه‌ای به شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو انقلاب، در حوزه مشارکت سیاسی زنان می‌پردازد.

پناهی و بنی فاطمه (۱۳۹۴) در مقاله خود با عنوان «فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی زنان»، در پی اثبات تأثیر فرهنگ سیاسی بر مشارکت سیاسی زنان بوده‌اند. ملاابراهیمی و توکلی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحلیلی - نقدی درون‌مایه‌های شعر زنانه در عصر مشروطه»، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی انتقادی مسائل و بازتاب آن‌ها در شعر شاعران زن مشروطه پرداخته‌اند که چون این پژوهش، بحث مشارکت سیاسی زنان را از بُعد انگاره‌های ذهنی بررسی نکرده است، با پژوهش حاضر، متفاوت است.

کاو و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه تطبیقی مشارکت سیاسی زنان در دوران مشروطیت، پهلوی و جمهوری اسلامی ایران»، مشارکت سیاسی زنان در دوران مشروطیت، پهلوی و جمهوری اسلامی ایران را بررسی تطبیقی کرده‌اند. عین‌علی‌لو (۱۳۹۲) در مقاله «زن و هویت آرمانی در ادبیات مشروطه»، به تلاش چند تن از شاعران مشروطه درباره تشویق زنان به احیای حقوق خود، اشاره‌هایی شده است. علم و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله «زنان و مشارکت سیاسی» و نیز ارسطا (۱۳۷۷) در مقاله‌ای با عنوان «زن و مشارکت سیاسی» به موضوع زنان و مشارکت سیاسی آنان پرداخته‌اند.

۲. روش پژوهش

داده‌های پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای و از طریق فیش برداری گردآوری و به روش تحلیل مضمون، تحلیل شده است؛ زیرا، این روش، داده‌های پراکنده را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک^۱، ۲۰۰۶). همچنین، از آنجاکه کینگ و هاروکز^۲ در سال ۲۰۱۰ پس از بررسی و جمع‌بندی نظرات سایر پژوهشگران تحلیل مضمونی، فرایندی سه مرحله‌ای را برای تحلیل مضمون ارائه داده‌اند (کینگ و هاروکز، ۲۰۱۰)، تحلیل داده‌های پژوهش حاضر نیز در سه مرحله انجام شده است: (۱) کدگذاری توصیفی (کشف خرده‌مضمون‌ها)؛ (۲) کدگذاری تفسیری؛ و (۳) یکپارچه‌سازی.

به این ترتیب، در ابتدا شعر شاعران، بارها بازخوانی و کدهای اولیه‌ای از متن شعرها کشف شده و در نهایت، کدهای مشترک، طبقه‌بندی شده‌اند (مرحله نخست)؛ در مرحله دوم، خرده‌مضمون‌ها ذیل مضمون قرار گرفته‌اند و در مرحله نهایی و با هدف یکپارچه‌سازی، ارتباط بین خرده‌مضمون‌ها و نیز مضمون‌ها با یکدیگر با استفاده از نمودار و مرتب‌سازی کدهای مختلف، مشخص شده است (شکل شماره ۱).

جامعه آماری یا پیکره این پژوهش نیز، اشعار آن دسته از شاعران دوره مشروطه است که به نوعی به مسائل مرتبط با مشارکت سیاسی زنان پرداخته‌اند و مشخصات آن‌ها در جدول‌های شماره (۱) و (۲) (ارائه شده در ضمیمه) ارائه شده است. از برخی از شاعران، دیوان و مجموعه اشعار به جای مانده که در این پژوهش به طور کامل، بررسی شده‌اند، اما از برخی از آنان، تنها ابیاتی به صورت پراکنده در جراید آن دوره یا در کتاب‌هایی مانند «زنان سخنور»، «سخنوران نامی ایران در تاریخ معاصر» و «سخنوران نامی معاصر» موجود است که آن‌ها نیز به طور کامل، بررسی شده‌اند. هرچند دوره زندگی برخی از این شاعران (همچون بهار، لاهوتی، شهریار، پروین، و...) تا سال‌ها پس از مشروطه نیز ادامه دارد، اما در این پژوهش، تنها آن دسته از اشعار این شاعران بررسی می‌شوند که در بازه زمانی مشروطه سروده شده‌اند.

۳. چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری این پژوهش، براساس نظریه «انگاره‌های ذهنی» سامان یافته است؛

1. Braun & Clarke
2. King and Horrocks

در این راستا، با تلفیق نظریه‌های نیشیدا^۱ (۱۹۹۹)، ترنر^۲ (۱۹۸۷) و تایلور و کراکر^۳ (۱۹۸۱)، دو نوع انگاره قابل تطبیق با موضوع پژوهش حاضر، مشخص شده‌اند: «انگاره‌های ذهنی خویشتن» (از منظر خود و از منظر دیگری) و نیز «انگاره‌های ذهنی شخصی».

۱-۳. نظریه انگاره‌های ذهنی

پژوهشگران در مطالعات روان‌شناختی، «انگاره» را معادل فارسی واژه‌های اسکریپت^۴ و اسکیمای^۵ می‌دانند. همچنین، واژه‌های چارچوب^۶، مفهوم کلی^۷، و سناریو^۸ نیز در معنای انگاره به کار رفته‌اند. در روانشناسی شناختی^۹، انگاره، رویدادی ذهنی است که یک حالت مغزی، زیربنای آن است و از تجربه، سرچشمه می‌گیرد. در این مفهوم، انگاره با «دنیای واقعی» مرتبط است. انگاره در زبان عامیانه به معنای طرح، نقشه، عقیده، بینش، و مانند این‌هاست (حسینی مهر، ۱۳۹۲، ۳)؛ اما به صورت تخصصی، انگاره‌ها، بسته‌های ذهنی‌ای هستند که افراد در مورد اشیاء مختلف (معلمان، روحانیون، روشنفکران، زنان، مردان، ...) در ذهن خود دارند و در بیشتر مواقع، با توجه به این بسته‌های آماده‌شده، عمل می‌کنند (رزما، ۱۳۹۸، ۷). برای انگاره‌های ذهنی، انواع گوناگونی را برشمرده‌اند؛ از جمله انگاره‌های شخصی^{۱۰}، خویشتن^{۱۱}، نقش^{۱۲}، رویداد^{۱۳}، زمینه‌ای^{۱۴}، رویه‌ای^{۱۵}، استراتژی^{۱۶} و احساسی^{۱۷}.

1. Nishida
2. Turner
3. Taylor and Crocker
4. Script
5. Schema
6. Frame
7. Global Concept
8. Scenario
9. Cognitive Psychology
10. Person Schemas
11. Self Schemas
12. Role Schemas
13. Event Schemas
14. Context Schemas
15. Procedure Schemas
16. Strategy Schemas

تایلور و کروکر (۱۹۸۱) به دو نوع انگاره ذهنی شخصی و خویشتن اشاره کرده‌اند. انگاره‌های شخصی، نگرش مطرح درباره ویژگی‌های شخصیتی افراد است و انگاره‌های خویشتن که دانش و آگاهی درباره خود افراد است. نیشیدا (۱۹۹۹) بخش‌هایی از دانش کلی درباره حقایق موجود را انگاره‌های ذهنی «حقیقت و مفهوم^۲» می‌نامد و به انگاره‌های «نقش»، «زمینه‌ای»، «رویه‌ای»، «استراتژی»، و «احساسی» می‌پردازد. انگاره ذهنی نقش، دانش در مورد نقش‌های اجتماعی است و شامل مجموعه رفتارهایی است که از افراد در موقعیت‌های اجتماعی خاص انتظار می‌رود (ر.ک: عاملی و حجاری، ۱۳۹۸، ۷۹ و ۸۰).

انگاره‌های ذهنی خویشتن، دربردارنده انگاره‌هایی است که افراد از خود دارند و به آن «خودانگاره» نیز می‌گویند. ترنر (۱۹۸۷) برای انگاره‌های ذهنی خویشتن، بر پایه میزان اهمیت، سه سطح قائل است: بالاترین سطح، شامل یک انسان با ویژگی‌های مشترک است که این ویژگی‌ها را با سایر هم‌نوعانش به اشتراک می‌گذارد. سطح میانی، سازمان‌دهی درون‌گروهی و برون‌گروهی‌ای است که یک فرد را به عنوان عضو یک گروه خاص اجتماعی تعریف می‌کند و نازل‌ترین سطح، شامل سازمان‌دهی فرد به عنوان یک فرد خاص است (عاملی و حجاری، ۱۳۹۷، ۱۰۸).

این پژوهش با تلفیق نظریه‌های نیشیدا، ترنر، تایلور، و کراکر، دو نوع از این انگاره‌ها را بررسی می‌کند که از قابلیت تطبیق با موضوع پژوهش برخوردارند: «انگاره‌های ذهنی خویشتن» (از منظر خود و از منظر دیگری) و نیز «انگاره‌های ذهنی شخصی». به بیان روشن‌تر، در مورد انگاره‌هایی که درباره خود افراد است (انگاره‌های خویشتن زنان) دو حالت وجود دارد؛ یکی انگاره‌هایی است که افراد (زنان) در مورد خودشان دارند (از منظر خود) و حالت دوم، انگاره‌هایی است که افراد (زنان) در مورد آنچه دیگران (مردان) درباره آن‌ها می‌اندیشند، بیان می‌کنند (از منظر دیگری). همچنین، از انگاره‌هایی که ویژگی‌های شخصیتی افراد دیگر (زنان) را دربر می‌گیرند، به عنوان انگاره‌های ذهنی شخصی یاد شده است (انگاره‌های شخصی مردان).

یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذاری انگاره‌های ذهنی، مشارکت‌های اجتماعی و سیاسی افراد است. علاقه و گرایش به مشارکت سیاسی، به‌ویژه در زنان، می‌تواند تحت تأثیر ادراک‌های شخصی در فرایند رشد او از نوجوانی به جوانی و میانسالی باشد و در این مسیر رشد، نظرات دیگران هم می‌تواند بر او اثرگذار باشد (زارعی و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۴۲).

1. Emotion Schemas
2. Fact and Concept Schemas

۳-۲. مبانی نظری مشارکت

«مشارکت»^۱ در اصطلاح به معنای تعهدی فعالانه و آگاهانه و آزادانه و مستدلانه در جهت معنا دادن به عمل و حرکت اجتماعی است که با شرکت دادن اشخاص در فعالیت‌های گروهی تحقق می‌یابد (نظری و همکاران، ۱۳۹۳، ۱۶۳). مشارکت به چند بخش فرهنگی، اجتماعی، شغلی، و سیاسی تقسیم‌بندی می‌شود و در مفهوم کلی، یک هدف جمعی و تلاش برای دستیابی به آن است (رضی و همکاران، ۱۳۹۸، ۵۴).

۱-۲-۳. مشارکت سیاسی

مشارکت در اصطلاح علوم سیاسی به معنای «دخالت مردم یا دست‌کم درگیر شدن آن‌ها در سیاست به گونه‌ای آگاهانه یا ناآگاهانه یا حتی اختیاری و غیراختیاری است» (طباطبایی میر و همکاران، ۱۳۹۸، ۵۷). همچنین مشارکت سیاسی را می‌توان به منزله مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و اعمالی تعریف کرد که شهروندان به وسیله آن اعمال در جست‌وجوی نفوذ یا حمایت از حاکمیت و سیاست خاصی هستند (زارعی و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۴۱). لستر میلبراث^۲، در کتاب «مشارکت سیاسی»، سلسله‌مراتبی از مشارکت سیاسی، از جمله خواندن یا شنیدن اخبار سیاسی یا شرکت در مباحث سیاسی، شرکت در انتخابات و مبارزات سیاسی، تلاش برای کسب قدرت سیاسی و مناصب حکومتی، تظاهرات و اعتراضات سیاسی را مطرح کرده است (نظری و همکاران، ۱۳۹۳، ۱۶۵).

۲-۲-۳. مشارکت سیاسی زنان و سطوح آن

به‌طورکلی زنان، در بسیاری از مناطق دنیا تنها به دلیل جنسیتشان از مشارکت سیاسی محروم شده‌اند و گویا تربیت شده‌اند تا ناظرانی صرف باشند تا تأثیرگذارانی فعال (زلک^۳، ۲۰۰۵، ۴)؛ درحالی‌که حضور زنان در همه عرصه‌های سیاسی یک ضرورت است و بدون حضور آن‌ها، دموکراسی هر جامعه‌ای ناقص و ناتمام خواهد بود.

در همه جوامع، مشارکت سیاسی در دو سطح رخ می‌دهد: سطح توده و سطح نخبگان؛ براین اساس، سطوح مشارکت سیاسی زنان به شرح زیر است:

1. Participation
2. Lester Milbrath
3. Zelek

الف) مشارکت سیاسی زنان در سطح توده: مانند شرکت در انتخابات و استفاده از حق رأی، شرکت در گروه‌ها و انجمن‌ها و احزاب سیاسی، شرکت در تجربه‌های اجتماعی (جنگ، خدمات انسان‌دوستانه، جنبش‌های محیط زیستی و بهداشتی) (هوآسی و همکاران، ۱۴۰۱، ۴۰).

ب) مشارکت سیاسی زنان در سطح نخبگان: مانند نمایندگی زنان در مجالس مقننه، شرکت در مجریه سیاسی و چهار سطح خدمات ملی اداری (وزیر، معاون وزیر، مدیرکل، و رؤسای بخش‌ها)، شرکت در خدمات اداری دولتی به‌ویژه در برخی وزارتخانه‌ها (اقتصاد، امور خارجه، و دفاع)، شرکت در خدمات بین‌المللی (هوآسی و همکاران، ۱۴۰۱، ۴۱).

هرچند بسیاری از پژوهشگران از جمله آلموند و وربا^۱ در کتاب «فرهنگ مدنی» بر این نظر بودند که صاحب رأی شدن زنان، تأثیر چندانی بر بهبود وضعیت زندگی آنان و جامعه ندارد (آلموند و وربا، ۱۹۸۹، ۶۳)، اما مشارکت سیاسی به درک زنان از زندگی اجتماعی کمک می‌کند و آن‌ها را به‌عنوان عناصری مؤثر به‌خدمت جامعه درآورده و به آن‌ها ارزش، نگرش، و داده‌های جدید می‌بخشد و درواقع، مشارکت سیاسی زنان به توسعه جامعه می‌انجامد (بشیریه، ۱۳۷۲، ۲۱۲).

تاریخ، گواه این است که در انقلاب‌های اجتماعی بزرگی که در جهان رخ داده است، زنان، نقش فعالی ایفا کرده‌اند؛ اما نقش آنان همیشه حاشیه‌ای پنداشته شده است. المپ دوگوژ^۲، نویسنده و فعال سیاسی فرانسوی، در سال ۱۷۸۹ در اعلامیه «حقوق زن و شهروند» چنین گفته است: «همچنان‌که زنان حق دارند بالای چوبه دار بروند، به همان میزان نیز حق دارند که بالای سکوی خطابه بروند (شاهسون، ۱۳۸۰، ۱۵۶).

با توجه به شرایط خاص دوره مشروطه و فراهم نبودن شرایط برای حضور زنان در مناصب عالی، به‌نظر می‌رسد، مشارکت سیاسی زنان بیشتر در سطح توده (یعنی مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و شرکت در گروه‌ها و انجمن‌ها) بوده است؛ زیرا، این فعالیت‌ها به افزایش ارتباط بین زنان و جامعه می‌انجامد و درنتیجه، نوعی مشارکت سیاسی به‌شمار می‌آید (هوآسی و همکاران، ۱۴۰۱، ۴۰).

1. Almond and Verba

2. Alympu Dvgvzh

۴. طبقه‌بندی داده‌ها

در این بخش، ابتدا انگاره‌های مردان شاعر در مورد مشارکت سیاسی زنان جامعه بررسی و در ادامه، انگاره‌های زنان شاعر در مورد همین موضوع، بررسی شده است.

۱-۴. انگاره‌های «شخصی» مردان شاعر در مورد مشارکت سیاسی زنان

«انگاره‌های شخصی» ویژگی‌های شخصیتی افراد دیگر را دربر می‌گیرد (نیشیدا، ۱۹۹۹، ۷۵۷). چنان‌که گفته شد، مردان شاعر نیز همچون زنان شاعر، دغدغه‌مند حضور زنان در اجتماع بوده‌اند و در این بخش، انگاره و دیدگاه مردان شاعر (انگاره‌های شخصی) در مورد مشارکت سیاسی زنان بررسی شده است.

انگاره‌های شخصی مردان شاعر در مورد مشارکت سیاسی زنان، شامل دو مضمون کلی «فعال بودن زنان» و «منفعل بودن زنان» می‌شود و چنان‌که گفته شد، هریک از این مضمون‌ها از خرده‌مضمون‌های گوناگونی به دست آمده‌اند. با کشف این خرده‌مضمون‌ها و مضامین، انگاره‌های ذهنی دسته‌بندی می‌شوند.

۱-۱-۴. مضمون فعال بودن زنان

شاعرانی چون لاهوتی، ایرج‌میرزا، کمالی، بهار، شهریار، و... شعرهای فراوانی درباره زن و توجه به حفظ کرامت انسانی او و در مخالفت با تعصب‌ها و خرافات رایج علیه زن، سروده‌اند (آرین‌پور، ج ۳، ۱۳۸۲، ۱۰). در شعر مردان، دو خرده‌مضمون که نشان‌دهنده مضمون کلی «فعال بودن زنان» از دیدگاه مردان است، شناسایی شده‌اند: «اعتراض به جایگاه زنان» و «تشویق زنان به مطالبه‌گری و گرفتن حقوق خود».

● انگاره قابلیت زنان برای فعال بودن (خرده‌مضمون: اعتراض به جایگاه زنان): شاعران مرد بر این نظرند که زنان جامعه، از بسیاری از حقوق، همچون فراگیری علم و دانش، آزادی، تساوی با مردان، حق رأی، و حقوق بشری و انسانی، بی‌بهره نگه داشته شده‌اند و در شعر خود بارها به این بی‌مهری‌ها با زنان ابراز ناخرسندی و نارضایتی کرده‌اند.

● انگاره قابلیت زنان برای تعلیم و تعلم و دانشمند بودن (خرده‌مضمون: اعتراض به بی‌سوادی زنان): شاعران مرد، بی‌سواد بودن زنان را عامل عقب‌ماندگی جامعه دانسته و بر لزوم علم‌آموزی و فراگیری سواد توسط زنان تأکید می‌کنند. اعتراض مردان به مقوله بی‌سواد بودن زنان، بیانگر انگاره ذهنی آنان در مورد شایستگی و قابلیت زنان برای داشتن حق تعلیم و علم‌آموزی است.

سعید نفیسی از دختران می‌خواهد در فراگیری علم و دانش کوشا باشند:

ای دخترکان رأفت‌آموز
بر قامت دلبر دل‌افروز
در دانش و مردمی بکوشید...
جز جامه تربیت نبوشید
(برقی، ۱۳۷۳، ج ۶، ۳۶۶۹)

بهار، به این شکل زنان را به کسب علم و دانش و هنر، ترغیب می‌کند:

سوی علم و هنر بشتاب و کن شکر
حجاب شرم و عفت بیشتر کن
که در این دوره والایی ای زن!
کنون کازاد، ره‌پیمایی ای زن!
به کار علم و عفت کوش امروز
که مام مردم فردایی ای زن!
(بهار، ۱۳۸۷، ۵۰۴)

یکی دیگر از شاعرانی که پیشرفت دنیا را حاصل دانا و دانشمند بودن زنان می‌داند، حبیب یغمایی است:

زن چو باشد هنرور و دانا
زن چو هوشیار و کاردان گردد
چون بهشت برین شود دنیا
خانه چون روضه جنان گردد
عشق و شور و هنر بود از زن
پیشرفت بشر بود از زن
(عین‌علی‌لو، ۱۳۹۲، ۶۱)

همچنین، افسر و ایرج میرزا نیز در بیت‌هایی به همین مورد اشاره کرده‌اند (ر.ک: اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۲، ۷۱؛ ایرج میرزا، ۱۳۵۳، ۸۳).

• انگاره قابلیت زنان برای حق آزادی (خرده‌مضمون: اعتراض به اسارت و عدم آزادی زنان):
اعتراض مردان به اسارت و عدم آزادی زنان، بیانگر انگاره ذهنی بعدی آنان در مورد شایستگی و قابلیت زنان برای داشتن حق آزادی است.

لاهوتهی، دستگاه حاکمیت را این‌گونه به‌چالش کشیده و آشکارا از آنان می‌خواهد، مانع دخالت و شرکت زنان در بحث‌های حکومتی نشوند:

بگذار که دختران آزاد
در دست مرد شرق، تو چون برده‌ای هنوز
شرکت بکنند در حکومت
(لاهوتهی، ۱۳۵۸، ۶۰۶)

محمد کسمایی نیز این‌گونه به اسارت زنان در مملکت اشاره می‌کند:

در مملکتی که زن اسیر است
راجع به تساوی حقوقش
واندر کفن سیاه، ملفوف...
عیب است دگر دهن‌گشادن
(اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۱، ۴۳۳)

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن حقوق مساوی با مردان (خرده‌مضمون: اعتراض به عدم تساوی زنان با مردان): مردان شاعر، بارها بر یکسان بودن زنان با مردان (به‌عنوان نیمی از افراد جامعه) تأکید کرده‌اند.

همراه و همسو بودن زن با مرد، این‌گونه در شعر لاهوتی نمود پیدا کرده است:

باید همه‌جا قرین شود زن با مرد بیکار درین جهان نماند یک فرد
(لاهوته، ۱۳۵۸، ۱۳۰)

میرزاده عشقی نیز بر این نظر است که زن و مرد، هر دو انسانند و مرد را بر زن، ترجیح و برتری نیست:

شرم چه؟ مرد یکی بنده و زن یک بنده زن چه کرده است که از مرد شود شرمنده؟
(عشقی، ۱۳۵۷، ۲۱۸)

شاعرانی چون ایرج میرزا و حیدرعلی کمالی نیز به تساوی زنان با مردان اشاره کرده‌اند (ر.ک: ایرج میرزا، ۱۳۵۳، ۸۴؛ کمالی، ۱۳۳۰، ۲۹).

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن حقوق بشری و انسانی (خرده‌مضمون: اعتراض به عدم رعایت حقوق بشر): یکی دیگر از مواردی که مورد نقد شاعران قرار گرفته است، بحث توجه نداشتن به انسانیت و حقوق انسانی زنان است که این نوع اعتراض، به‌خوبی در این شعر ایرج میرزا مشهود است:

مگر زن در میان ما بشر نیست؟ مگر زن در تمیز خیر و شر نیست؟
(ایرج میرزا، ۱۳۵۳، ۷۹)

محمد کسمایی، یکی از شاعرانی است که نه تنها نگرش جامعه، بلکه حتی زنان منفعل را نیز نکوهش کرده و بر این نظر است که همگی (حتی خود زنان) باید به حقوق زنان به‌عنوان یک انسان، توجه داشته باشند:

زن چیست؟ کجاست؟ کو؟ چرا پس در کوچه و شهر، خودنما نیست...
او پی به حقوق خود نبرده‌ست گر زنده بود، به حکم مُرده‌ست
اولی است بر او نماز میت تا پی به حقوق خود نبرده‌ست
(اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۱، ۴۳۳)

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن حق رأی (خرده‌مضمون: اعتراض به نداشتن حق رأی): زنان در دوره مشروطه، حق شرکت در انتخابات و حق رأی نداشتند. همین مسئله، سبب انتقاد مردان قلم به‌دست آن دوره، از جمله شاعران، شده بود. آن‌ها برخلاف دستگاه سیاسی حاکم، بر این نظر بودند که زنان باید در سرنوشت کشور خویش مداخله کنند و از حق رأی برخوردار باشند و

حتی زنان را ترغیب می‌کردند تا این حق را شجاعانه از حاکمیت بگیرند. این خرده‌مضمون، از

این شعر صریح ابراهیم صهبای قابل استخراج است:

چو حق رأی، زنان را در این زمان باشد
چو بماند در گمراهی و تاریکی؟
چو در کنار هم‌اند این دو زوج تا لب‌گور...
بگیر حق ز کف رفته با سری پر شور
شجاع باش و دلیرانه پا به میدان نه!
(صهبا، ۱۳۵۹، ج ۲، ۹۷)

● انگاره توانمندی زنان، مشروط به کشف حجاب (خرده‌مضمون: اعتراض به حجاب و پوشش):
برخی از مردان شاعر، حجاب و پوشش را عامل اصلی دور ماندن زنان از اجتماع و سیاست
می‌دانستند. آن‌ها قائل به فعالیت زنان در همه عرصه‌ها، بدون پوشش و حجاب مرسوم آن دوره
(چادر و چاقچور، پیچه و روبنده) بوده‌اند و در اشعارشان بارها به حجاب تاخته‌اند.
در این میان، ایرج میرزا، عارف قزوینی، میرزاده عشقی، محمد کسمایی، و... لازمه فرهیختگی
زنان و حضور آنان در اجتماع را نداشتن پوشش و حجاب می‌دانستند و در اشعارشان بارها به
حجاب زنان عصر خویش تاخته‌اند (ر.ک: راستگو، ۱۳۸۷، ۳۲-۲۷).

نکوهش حجاب و چادر با عنوان «سپه‌جامه» و نیز اعتقاد به تیره‌بختی زنان و دور ماندن آنان از
علم و دانش به دلیل داشتن حجاب، در این بیت‌های حیدرعلی کمالی قابل مشاهده است:

کنون ای مادر امروز و فردا
بیفکن دور از سر چادری را
گشاده روی بیرون آرز ایوان
چرا زین رسم ناهنجار باید
که ضایع کرد عمر تو به کیهان...
به روی ما نهند انگشت نقصان
(کمالی، ۱۳۳۰، ۲۹)

زنان به کشور ما تیره‌اخترند هنوز
ز جیب علم برآورده سر، زنان ملل
شکسته‌بال و چو طاووس بی‌پرند هنوز
زنان ما به سپه‌جامه اندرند هنوز
(کمالی، ۱۳۳۰، ۵۷)

حسام‌زاده بازارگاد نیز در شعر خویش با ترکیب‌های «چادر ظلمت» و «چادر شوم»، حجاب را
عامل عقب‌ماندگی زنان ایرانی نسبت به زنان غربی می‌داند:

مگر از جیب سحر، مهر رخس سر نکشید
دختر غرب بمنز لگه مقصود رسید
که به سر چادر ظلمت، ندریده‌ست هنوز...
عرق شرم ز رویت نچکیده‌ست هنوز...
خیز و این چادر شومت ز سر افکن به کنار
گهر عمر، ز دستت نرهیده‌ست هنوز
(اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۱، ۹۴)

افسر، حجاب را با زبانی متفاوت زیر سؤال برده و به این نکته اشاره کرده است که اگر زنان از نظربازی مردان در امان باشند، حجاب را کنار خواهند گذاشت:

گفتم به زنی رخ ننگشایی ز چه روی؟ خوش نیست؛ ز سر برون کن این عادت و خوی
گفتا پوشم ز چشم بد، روی نکوی
زن بود گر ایمن، ز نظربازی مرد نه پیچه به رخ داشت؛ نه رو بند، نه کرد
گر چاره توان، چاره آن باید کرد

(اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۲، ۷۲)

بحث حذف حجاب و پوشش، در شعر بسیاری از شاعران مرد این دوره، از جمله ایرج میرزا (۱۳۵۳، ۱۳، ۷۹ و ۸۳)، لاهوتی (۱۳۵۸، ۹۲ و ۶۴۹)، عارف (۱۳۸۱، ۲۷۳)، عشقی (۱۳۵۷، ۲۱۸ و ۳۷۳)، شهریار (۱۳۴۲، ۱۳۶) و محمد کسمایی (اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۱، ۴۳۲ و ۴۳۳) نمود پررنگی دارد.

• انگاره توانمندی مطلق برای زنان (خرده مضمون: اعتراض به کشف حجاب و پوشش): برخی از شاعران، همچون امیری فیروزکوهی و نسیم شمال، هرگز حجاب را مانعی برای تحصیل و علم‌آموزی زنان و حضور در سیاست و اجتماع نمی‌دانستند و بر الزام زنان به پوشش و حجاب، تأکید داشتند (جوادی یگانه و عزیز، ۱۳۸۸، ۱۰۹).

امیری فیروزکوهی، منافاتی بین حجاب و کسب علم و دانش توسط زنان نمی‌بیند و بر این نظر است که عاقبت خوشی برای زنان بدون داشتن حجاب، نمی‌توان متصور بود:

آنکه گوید حجاب، واجب نیست	آگه از این همه معایب نیست...
گوید آمد حجاب صورت و سر	حاجب اکتساب علم و هنر
زن اگر دست و رو بپوشاند	دانش آموختن بتواند
غافل از اینکه ستر و پوشش زن	نیست هرگز حجاب دانش و فن
زن اگر در پلاس باشد نیز	نبود علم را ازو پرهیز...
هیچگه از نخست روز وجود	چادر و علم را خلاف، نبود
علم از چادری گریزان نیست	علم را پرده‌دار و دربان نیست

(امیری فیروزکوهی، ۱۳۱۳، ۱۴ و ۱۵)

شاعر دیگری که ضمن تشویق زنان به رعایت حجاب، منافاتی بین کسب علم و دانش با داشتن حجاب و پوشش برای آنان قائل نیست، نسیم شمال است:

ای دختر من درس بخوان وقت بهار است	بیکار به خانه منشین موقع کار است
یک چادری از عفت و ناموس به سر کن	وان گاه برو مدرسه تحصیل هنر کن

(حسینی گیلانی^(۱)، ۱۳۷۱، ۳۰۹)

دکتر محمود افشار نیز حجاب را باعث در امان ماندن زنان از آسیب‌های اجتماع می‌داند:

پرده زنهار میفکن ز رخ چون قمرت
تا مبادا رسد از چشم بد کس نظرت
(افشار، ۱۳۵۳، ج ۲، ۶۸)

● انگاره قابلیت سیاسی و انقلابی بودن زنان (خرده‌مضمون: اعتراض به انقلابی نبودن زنان): اعتراض دیگری که از شعر برخی شاعران مرد، قابل استخراج است، نپیوستن زنان به جریان انقلابی است. آنان بر این نظرند که زنان باید فعال باشند و به امور سیاسی روز، که همان انقلاب مشروطه بوده است، ایمان داشته و پرچم اقدام و عمل را به دست گیرند. لاهوتی در این بیت بر این نظر است که بردگی و اسارت زنان جامعه، از این روست که آنان به جریان انقلابی نپیوسته‌اند. به بیان روشن‌تر، اگر زنان، انقلابی و سیاسی باشند، آزادی نیز خواهند داشت:

البته هم اسیری و هم برده‌ای از آنک
ایمان به انقلاب، نیاورده‌ای هنوز
(لاهوته، ۱۳۵۸، ۸۹۳)

● انگاره قابلیت زنان برای فعال بودن (خرده‌مضمون: تشویق و ترغیب زنان به مطالبه‌گری و گرفتن حق و حقوق خود): این خرده‌مضمون نیز نشان‌دهنده مضمون کلی و در واقع، انگاره ذهنی مردان درباره «فعال بودن زنان» در مشارکت سیاسی و تشویق و ترغیب زنان جامعه توسط شاعران مرد است تا برای گرفتن حقوق خود اقدام کنند. به بیان روشن‌تر، مردان با تشویق زنان در این حوزه، بر این نظرند که زنان باید در امور سیاسی و اجتماعی، حضور فعال و مشارکت مستقیم و مؤثری داشته باشند. این نوع ترغیب و تشویق، در شعر عارف این‌گونه تجلی پیدا کرده است:

حقوق خویش ز مردان، زنان اگر گیرند
در این میان من و صد دشت زن، سپاه من است
(عارف قزوینی، ۱۳۸۱، ۱۰۸)

ابراهیم صهبای نیز این‌گونه زنان را ترغیب می‌کند که شجاعانه و دلیرانه به میدان آیند تا در سرنوشت خویش و نیز سرنوشت مملکت، دخالت کنند:

چرا مداخله در سرنوشت خود نکند؟
چو در کنار هم‌اند این دو زوج تا لب گور...
شجاع باش و دلیرانه پا به میدان نه!
بگیر حق ز کف‌رفته با سری پرشور
(صهبای، ۱۳۵۹، ج ۲، ۹۷)

شهریار از زنان می‌خواهد در راستای رسیدن به حقوق مدنی و فعالیت سیاسی و اجتماعی و مشارکت مدنی، کوشش و تلاش کنند:

یک‌دم ز حقوق مدنی دم بزن ای زن!
با سعی و عمل پرچم اقبال و شرف را

وین دام سیه، سلسله بر هم بزن ای زن!...
مردانه به سرتاسر عالم بزن ای زن!
(شهریار، ۱۳۴۲، ج ۱، ۱۳۶)

براساس آنچه گفته شد، شاعران مرد معتقد به حضور زنان در جامعه بوده‌اند و در مورد لزوم فعال بودن زنان و مشارکت آنان در امور اجتماعی و سیاسی، اتفاق نظر داشته‌اند.

۲-۱-۴. مضمون منفعل بودن زنان

ین مضمون از دو خرده‌مضمون «مردانه بودن امور اجتماعی» و «کسب رذائل» استخراج شد که تنها در شعر یکی از شاعران مورد پژوهش یافت شد. نکته جالب توجه اینکه، در نتایج به‌دست آمده از مجموع شعرهای این شاعران، که درباره مسائل مربوط به زنان سروده بودند، تنها همین شاعر، حضور در جامعه و قطعاً سیاست را آشکارا امری مردانه می‌نامد و خطاب به زنان می‌گوید که با کار و بار مردان، کاری نداشته باشند و در خانه بمانند.

• انگاره منفعل بودن زنان (خرده‌مضمون‌ها: مردانه بودن امور اجتماعی و کسب رذائل): این شاعر نه‌چندان مشهور که رضا صدیقی نخبجویی نام دارد، شایستگی‌های زنان را نادیده انگاشته و مخالف حضورشان در اجتماع بود (عین‌علی‌لو، ۱۳۹۲، ۵۸). او نگاهی تحقیرآمیز به حضور زنان در اجتماع و خارج از منزل داشته است، که برای گرفتن نتیجه‌ای مطلوب در پایان پژوهش و به‌منظور اثبات فرضیه‌های آن، در اینجا آورده می‌شود:

چو خواهی نام نیک و دامن پاک
به کار و بار مردانت چه کار است؟

به کوی و خانه از بیگانه بگسل
که کار زن بود تدبیر منزل...

تو و همکاری مردان بازار؟
ز خاطر محو کن این فکر باطل...

تو ای بانوی بازاری ز بازار
چه بازاری به جز کسب رذائل؟!

(برقی، ۱۳۷۳، ج ۴، ۲۲۶۶ و ۲۲۶۷)

نکته: برخی از شاعران مرد، بیت‌هایی درباره مفهوم بدبختی و تیره‌بختی و خواری زنان دارند و بر این نظرند که اگر زنان به فراگیری علم و دانش روی نیاورند، بدبخت و خوار خواهند شد؛ بنابراین، آن‌ها کسب نکردن علم و دانش را موجب بدبختی زنان و در نتیجه، منفعل شدن آنان در همه امور می‌دانند، نه جنس و قشر زن را. حسام‌زاده‌پازارگاد، از زنانی که به کسب دانش روی نمی‌آورند، با عنوان «بدبخت» یاد کرده است:

غرق در لجه بدبختی و ایدر به شامش
بویی از گلشن دانش نرسیده‌ست هنوز

(اسحاق، ۱۳۶۳، ج ۱، ۹۱)

نسیم شمال نیز زنان بی دانش را خوار و حقیر می‌داند:

خود را ز کمالات هنر نور بصر کن چون دختر بی علم به نزد همه خوار است
(حسینی گیلانی، ۱۳۷۱، ۳۰۹)

همچنین، حیدرعلی کمالی، علم و دانش را عامل خوشبختی زنان غرب و بی‌دانشی و حجاب را عامل تیره‌ختری زنان کشور می‌داند (ر.ک: کمالی، ۱۳۳۰، ۲۹).

۲-۴. انگاره‌های «خویشتن» زنان شاعر در مورد مشارکت سیاسی زنان

در این بخش، فهم و انگاره زنان شاعر مشروطه درباره مشارکت سیاسی زنان جامعه، بررسی و شعرهای آنان در این باره، کدگذاری و تقسیم‌بندی شده است. «انگاره‌های خویشتن»، شامل دانش و آگاهی در مورد خود افراد است و اینکه فرد، چگونه خود را می‌بیند و دیگران چگونه او را می‌بینند (عاملی و حجاری، ۱۳۹۸، ۸۱). براساس تعریف نیشیدا از انگاره‌هایی که درباره خود افراد است، دو حالت وجود دارد: یکی انگاره‌هایی است که افراد در مورد آنچه دیگران درباره آن‌ها می‌اندیشند، بیان می‌کنند (از منظر دیگری)؛ حالت دوم، انگاره‌هایی است که آن‌ها درباره خودشان دارند (از منظر خود) (عاملی و حجاری، ۱۳۹۷، ۱۲۲).

۱-۲-۴. از منظر دیگری (انگاره منفعل بودن زنان)

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، خرده‌مضمون‌هایی که زنان شاعر تصور می‌کنند انگاره ذهنی کل مردان جامعه درباره آن‌هاست، عبارتند از: بیچاره و تیره‌بخت بودن، ناقص‌العقل بودن، ناتوان و ضعیفه بودن، ذلیل و حقیر بودن، بچه بودن، شی‌پنداری زنان، و حیوان‌پنداری زنان. به بیان روشن‌تر، زنان عصر مشروطه تصور می‌کردند که مردان در مورد آنان، چنین انگاره‌های ذهنی‌ای دارند؛ بنابراین، مواردی که به آن‌ها پرداخته می‌شود، همان انگاره‌های ذهنی زنان شاعر در مورد خودشان، از منظر دیگری (مردان)، است.

نکته: از واقعیت‌های سنتی و اجتماعی عصر مشروطه چنین برمی‌آید که مردان عامه نه خواص و فرهیختگان آنان- زنان را موجوداتی ضعیفه، کمینه، ذلیل، و ناقص‌العقل می‌دانسته و حتی از آوردن نام آن‌ها کراهت داشتند! به‌گونه‌ای که به‌جای صدا زدن نام همسران خود یا در معرفی آن‌ها به دیگران، از واژگانی همچون «منزل»، «خانه»، یا «بچه‌ها» استفاده می‌کردند! اما آنچه در این پژوهش مهم است، نوع نگاه و نگرش مردان و زنان شاعر، یعنی قلم‌به‌دستان و درواقع، فرهیختگان عصر مشروطه درباره زنان جامعه است؛ اینکه این شاعران و قلم‌به‌دستان،

چقدر در شعر خود معتقد به این واقعیت‌های اجتماعی بوده یا تحت تأثیر واقعیت‌های جامعه سنتی عصر خویش بوده‌اند. به بیان روشن‌تر، انگاره زنان شاعر در این مورد، بازتاب‌دهنده واقعیت‌های سنتی جامعه بوده است، نه آرمان‌های روشنفکرانه آنان.

● **بیچاره و تیره‌بخت نامیدن زنان:** از مجموع بیت‌های زیر، چنین برمی‌آید که تصور و پندار شاعران زن، این است که همواره مردان، جنس زن را بدبخت می‌دانند. ژاله قائم‌مقامی، با تأثیرپذیری از واقعیت‌های سنتی عصر خویش، به گونه‌ای سخن می‌گوید که گویی همه مردان، زنان را بیچاره می‌دانند:

این کتاب آسمانی، وین تو، آخر شرم دار این تو، این آیین اسلام، آنچه می‌گویی کجاست؟
کی خدا پروانه بیداد را توشیح کرد؟ کی پیمبر جنس زن را این چنین بیچاره خواست؟
(قائم‌مقامی، ۱۳۷۴، ۶۴)

بی بی خانم استرآبادی، تحت تأثیر همان واقعیت‌های اجتماعی، زن را «مجرمه» خطاب کرده و تیره‌بخت می‌داند و با امیدواری از پایان این درد و رنج‌ها خیر می‌دهد:

نور خورشید عیان گشت ز صبح امید روز خوبی ست همانا که اثر می‌بینم
مجرمه! دیگر آنده نباشد زیرا تیره‌بختی زنان را به گذر می‌بینم...
(نامه بانوان، ش ۲، ۱۲۹۹، ۸)

همچنین، شاعرانی چون شهناز آزاد و مریم رفعت‌زاده به بدبخت بودن زنان، تحت تأثیر واقعیت‌های عصر خویش، اشاره‌هایی داشته‌اند (ر.ک: باغدار دلگشا و زنجانی‌زاده، ۱۳۹۷، ۴۲۷ و ۴۳۰).

● **ناقص‌العقل نامیدن زنان:** انگاره ذهنی برخی زنان شاعر، این بوده است که همواره مردان، جنس زن را ناقص‌العقل می‌دانند. ژاله قائم‌مقامی نیز با تأثیرپذیری از همان واقعیت‌های سنتی رایج، هم به ضعیف نگه داشته شدن زنان در جامعه مردسالار و اعتماد نکردن مردان به آن‌ها و هم به نقص فکر و عقل زنان این‌گونه اشاره می‌کند:

قسمت ما زین مسلمانان ایمان ناشناس غیر اشک گرم و آه سرد و روی زرد نیست...
اجتماعی هست و نیرویی زنان را در فرنگ در دیار ما هم از زن، جمع گردد؛ فرد نیست
لیک ضعف روح و نقص فکر و فقد اعتماد ساخت موجودی ز ما، کش بیش از آن در خورد نیست
(قائم‌مقامی، ۱۳۷۴، ۲۳)

● **ناتوان و ضعیفه نامیدن زنان:** انگاره ذهنی دیگری که زنان معتقدند مردان در مورد جنس

زن دارند، ناتوان بودن و ضعیفه بودن است. شاید شمس کسمایی نیز با تأثیرپذیری از همین انگاره ذهنی، خود را ناتوان و تحت فشار می‌نامد:

نه یارای خیزم نه نیروی شرم
نه تیر و نه تیغم بود، نیست دندان تیزم، نه پای گریزم
ازین روی در دست همجنس خود در فشارم!
(کراچی، ۱۳۸۰، ۱۲۸)

قائم مقامی نیز خود را ضعیفه‌ای می‌نامد که هیچ پناه و یآوری ندارد:

من کیستم آوخ! ضعیفه‌ای
کش نام و نشان طعن و تسخری است!
دردا که درین بوم ظلمتاک
زن را نه پناهی و نه داوری است!
(قائم مقامی، ۱۳۷۴، ۵۸-۵۷)

● **ذلیل و حقیر نامیدن زنان:** ذلیل بودن و حقارت و خواری جنس زن، دیگر انگاره ذهنی زنان است که معتقدند مردان جامعه در مورد آنان دارند.

براین اساس، شهناز آزاد، زنان ایرانی را موجوداتی ذلیل و اسیر و حقیر می‌نامد و به بیان روشن تر، مردان ایرانی را عامل این ذلالت و حقارت می‌داند:

به ایران، بُود زن ذلیل و اسیر
که مظلومه‌اند و حقیر و فقیر!
سزاوار نبُود دگر بعد ازین
که باشند بی غمگسار و معین
(نامه بانوان، ش ۷، ۲، ۱۲۹۹)

زینت ملک اعتضادی بارها از زبان مردان جامعه بیان می‌کند که چون زن و از جنس زنان و نسوان هستید، بی ارزشید و مورد حقارت واقع شده‌اید^(۲):

«زینتا» پند تو در گوش... بی ثمر است
زان که گویند تو در جامعه نسوانی!
(اعتضادی، بی تا، ۱۷)

گفتی او زن بُود و پاسخ وی لازم نیست؟!
«زینت» از جمله مردان جهان کم نُبُود!
(اعتضادی، بی تا، ۲۶)

● **بچه‌ها نامیدن زنان (شیء‌پنداری زنان):** یکی از نگرش‌های مردسالارانه و واقعیت‌های سنتی عصر مشروطه، هویت بخشی به زنان با واژه‌هایی مانند «خانه و منزل» یا «فرزندان» بود. به این مفهوم که کارکرد اجتماعی زنان، تنها در تولید نسل و اداره منزل خلاصه می‌شد. قائم مقامی با تأثیرپذیری از همین نگرش، بر این نظر بود که همه مردان به زنان لقب «بچه‌ها» و «خانه» و «منزل» می‌دهند و برای آن‌ها ارزشی قائل نیستند:

آنکه زن را «بچه‌ها» یا «خانه‌ما» داده نام
چون تواند دید، کان عورت به مردی آشناست
خاص مردان است این حق‌های از مذهب جدا
مذهب ما گرچه اکنون در کف زورآزماست
(قائم‌مقامی، ۱۳۷۴، ۶۳)

● حیوان‌پنداری زنان: این انگاره ذهنی زنان از منظر دیگری (مردان) نیز در خور درنگ است. شهنواز آزاد تحت تأثیر همین انگاره، بر این نظر است که مردان، جنس زنان را همچون حیوانات و چهارپایان می‌پندارند و از روی تکبر به زنان، ظلم و ستم روا می‌دارند:

بسی ظلم گردد به ایران زمین
به زن‌های بیچاره، صبح و پسین
زنان را بهائم، تصور کنند!
ستم‌ها ز راه تکبر کنند
(نامه بانوان، ش ۶، ۱۲۹۹، ۲)

به حیوان بودن و حقیر و بی‌ارزش شمردن جنس زن در این بیت زنددخت نیز اشاره شده است:
زن مگر نیست میان بشریت، انسان؟
راستی زندگی اوست چو حیوان، تا چندان؟
(شیرازی، ۱۳۴۶، ۵۳)

شمس کسمایی نیز به حیوان‌پنداشته‌شدن زنان، اعتراض داشته است (ر.ک: مشیر سلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۱۰۳).

۲-۲-۴. از منظر خود (انگاره فعال بودن زنان)

در بخش قابل توجهی از شعرهای شاعران زن، خرده‌مضمون‌هایی مانند «دخاله مستقیم در امور مملکت و انتقاد از اوضاع جامعه»، «اعتراض به جایگاه زنان» و «تشویق زنان به مطالبه‌گری و گرفتن حقوق خود» شناسایی شده‌اند که بیانگر انگاره ذهنی آنان در مورد حضور فعال جنس خودشان در اجتماع و مشارکت‌های مدنی و فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است.

● انگاره قابلیت انقلابی و سیاسی بودن زنان (خرده‌مضمون: مداخله مستقیم در امور مملکت و انتقاد از سیاست حاکمه): با نگاهی به شعرهای این شاعران، می‌توان دریافت که آن‌ها نه تنها در مورد وضعیت زنان عصر خود، ابراز نگرانی کرده‌اند، بلکه نارضایتی خود را از وضعیت کلی کشور و فضای حاکم بیان داشته‌اند. برخی از این شاعران، حتی غیرت و شجاعت زنان را برتر از مردان دانسته‌اند. نیمتاج سلماسی، با مخاطب قرار دادن مردانی که در رأس امور هستند، به‌گونه‌ای کنایه‌آمیز، بی‌غیرتی و بی‌ارادگی آن‌ها را زیر سؤال می‌برد و حتی غیرت زنان را بیش از مردان می‌داند:

کجاست گردنکشان که بوده اندر عجم؟
کجاست یک شیر نر به عزم بندد کمر؟
هنوز تاریخ ما شرف از ایشان برد
تمام این روبه‌بان به سوی زندان برد
(مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۳۷۹)

شد پاره پرده عجم از غیرت شما!
نسون رشت، موی پریشان کشیده صف
اینک بیاورید که زن‌ها رفو کنند!
تشریح عیب‌های شما موبه‌مو کنند!
(مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۳۷۹)

ایران‌الدوله از زنان می‌خواهد که در راه نجات وطن، مردانه پای در رکاب کنند:

ای بانوان! به اهل وطن گریه سر کنید
آرید یاد از غم و اندوه رشتیان
از سوز آه و ناله جهان پرشرر کنید
یادی به روزگار ازین بیشتر کنید...
مردانه در نجات وطن، هم‌عنان شوید
تنها چرا که به تقلید دیگران
بینید تیره‌روزی ایشان حذر کنید
کوشید مختصر به اروپا نظر کنید
(ایران‌الدوله، ۱۳۳۶، ۵۵)

و در جایی دیگر، بی‌کفایتی سران مملکت و نمایندگان مجلس را این‌گونه با نیش و کنایه توصیف می‌کند:

چه خوش بودی گر این ملت، ز سر آن افسر اندازند
عجب هشیار شد ملت! عجب تشکیل شد مجلس!
بساط کهنه برچینند و طرح دیگر اندازند
مکرر در طویله باز، خر، اندر خر اندازند!
(ایران‌الدوله، ۱۳۳۶، ۵۷)

شاعر دیگری که خطاب به مردم ایران از آنان می‌خواهد که با وطن‌خواهان و مشروطه‌خواهان همراه شوند و برای ساختن میهنی آباد و فردایی بهتر، مردان باکفایت و دانا را وارد مجلس شورا کنند، بدری تندی (فانی) است:

الا ای ملت ایران، بیا و فکر فردا کن
ز جان و دل نما تجلیل و تکریم از وطن‌خواهان
برای خدمت میهن، ز جان خود را مهیا کن
خیانت‌پیشگان ملک را امروز رسوا کن...
رجال باسیاست را نما مستول کابینه
وکیل پارلمان را از وطن‌خواهان دانا کن
(مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۲۷ و ۲۸)

همچنین، موارد پرشمار دیگری در شعر زنان وجود دارد که بیانگر انگاره سیاسی و انقلابی بودن آنان است.^(۳)

● انگاره قابلیت زنان برای فعال بودن (خرده‌مضمون: اعتراض به جایگاه زنان): شاعران زن، در شعر خویش کوشیده‌اند زنان را از حق و حقوق از دست‌رفته‌شان آگاه کنند و بارها اعتراض خود را به این‌گونه موارد، ابراز داشته‌اند. خرده‌مضمون‌های قابل‌شناسایی در این مورد عبارتند از: اعتراض پیوسته آنان به بی‌سوادی زنان، نابرابری با مردان، عدم رعایت حقوق بشر درباره زنان، عدم آزادی زنان، و اعتراض به حجاب و پوشش. پروین اعتصامی در بیانی انتقادی از وضعیت موجود زنان و جایگاه آنان در جامعه آن‌روز، می‌گوید:

از چه نسوان از حقوق خویشتن، بی‌بهره‌اند؟
نام این قوم از چه دور افتاده از هر دفتری؟
(اعتصامی، ۱۳۵۱، ۲۱۸)

این شاعران، پس از اعتراض‌ها و انتقادهای فراوان از سیاست‌های دست‌گام حاکمه به زنان و نیز نگرش سنتی و رایج علیه آنان، امیدوار بودند که جنس زنان، از آن‌پس دیگر نادیده گرفته نشوند و خود نیز در راستای کسب حقوق خویش، خاموش ننشینند؛ به‌گونه‌ای که مهرتاج رخشان، امیدوارانه چنین می‌گوید:

نسوان شده واقف به حقوق مدنی‌شان
رخشان بکند فتح به لشکرشکنی‌شان!
(کراچی، ۱۳۸۰، ۱۱۱)

نگاه ژاله قائم‌مقامی نیز به مسئله احقاق حقوق زنان توسط خودشان، امیدوارانه بوده و بر این نظر است که زنان اگر سر از گریبان سستی و سکوت درآورند، می‌توانند مقتدرانه، حق خویش را از جامعه مردسالار بگیرند:

در ره احقاق حق خویش و حق نوع خویش
رسم و آیین مدارا نیست در دنیای من
پنجه اندر پنجه مردان شیرافکن زنم!
از گری چون سر برآرد همت والای من...
(قائم‌مقامی، ۱۳۷۴، ۱۳۳)

● انگاره قابلیت زنان برای تعلیم و تعلم و دانشمند بودن (خرده‌مضمون: اعتراض به بی‌سوادی زنان): شاعران زن مورد بحث، همگی بر این نظر بودند که باید شرایط برای سوادآموزی و تعلیم زنان فراهم شود. در واقع، آن‌ها تنها عامل پیشرفت زنان و بهبود وضعیت اجتماعی آنان را کسب علم و دانش می‌دانند. این خرده‌مضمون از بیت‌های فراوانی به دست آمد که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره شده است.

فاطمه سلطان فراهانی در فضیلت علم و دانش برای بانوان و اینکه زنان، در صورت کسب دانش، روح و جان جامعه خواهند بود، چنین می‌سراید:

وطن فتاده به گرداب و جز به کشتی علم
 چو دختران وطن، علم و دانش آموزند
 محال باشد جز بر شما نجات وطن
 شوند از اثر دانش امهات وطن
 زنان به جسم وطن، جان و مردها جسم اند
 ز روح و جسم بود جنبش و حیات وطن
 (کراچی، ۱۳۸۰، ۱۱۰)

فخر عظمی ارغون نیز برای ترغیب زنان به کسب علم و دانش چنین گفته است:

بکوش ای زن و بر تن ز علم، جامه ببوش
 به چشم «فخری» دانش ز بس که شیرین است
 خوش آن زمان که چنین جامه‌ات به تن باشد
 همیشه در طلبش همچو کوهکن باشد^(۴)
 (برقی، ۱۳۷۳، ج ۴، ۱۸۷)

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن حق مساوی با مردان (خرده‌مضمون: اعتراض به عدم تساوی زنان با مردان):
 این خرده‌مضمون نیز از تعداد بسیار زیادی از شعرهای شاعران زن، استخراج شد که بیانگر توجه ویژه آنان به این موضوع است. یکسان بودن خلقت و آفرینش زن و مرد و برابر بودن آن‌ها با هم، انگاره‌ای است که شاعران زن در مورد این موضوع دارند؛ بنابراین، بیان می‌کنند که باید هرگونه حق و حقوقی که برای مردان وضع می‌شود، برای آن‌ها نیز در نظر گرفته شود.

هما خانم محمودی، این‌گونه به برابری جنس زنان با مردان اشاره می‌کند:

صبا گو به مردان ایرانیان
 که هان ای جوانان نام‌آوران!
 به اولاد ساسان و نسل کیان...
 زنان، هم ز نسل کیان‌اند هان!
 و گر مرد، بهتر بُدی از زنان
 مسیحا ز مرد آمدی در جهان!
 (نامه بانوان، ش ۸، ۱۲۹۹، ۴)

نورالهدی منگنه ضمن اعتقاد به تساوی زن و مرد، بر این نظر است که هر دو باید با هم در راه اعتلا و سربلندی میهن گام بردارند:

بود زن نیمی و نیم دگر مرد
 برآورده کنند آمل میهن
 دو تن با هم شوندی جسم یکتا...
 سرافرازی دهند این بینوا را^(۵)
 (منگنه، ۱۳۳۷، ۱۴۸ و ۱۴۹)

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن حقوق بشری و انسانی (خرده‌مضمون: اعتراض به عدم رعایت حقوق بشر):
 انگاره ذهنی دیگری که شاعران زن برای جنس زنان قائل هستند، این است که زنان، قابلیت و شایستگی دارند که همچون مردان از حقوق بشری و انسانی برخوردار باشند و باید حق و حقوق مردان در این مورد برای آن‌ها نیز در نظر گرفته شود.

انتقاد شهناز آزاد و زندقه به نادیده گرفتن حقوق بشر درباره زنان، از این بیت‌ها،

استخراج شد:

زنان از چه بی بهره از آن بود؟	حقوقی که مخصوص مردان بود
چه توفیر بر دختر است و پسر؟	تفاوت ندارد حقوق بشر
(نامه بانوان، ش ۷، ۱۲۹۹، ۲)	

زنان مگر نیست میان بشریت، انسان؟	راستی زندگی اوست چو حیوان، تا چند؟! (شیرازی، ۱۳۴۶، ۵۳)
----------------------------------	--

● انگاره قابلیت زنان برای داشتن آزادی (خرده‌مضمون: اعتراض به اسارت و عدم آزادی زنان):
اعتراض دیگری که نشان دهنده انگاره ذهنی زنان درباره داشتن حق آزادی است، در شعرهای بدری تندری (فانی) قابل تأمل است:

در این کشور چرا ناقص بود آزادی نسوان؟	اروپا گوی آزادی، زنان بردند از میدان
سزد گر عمر باقی مانده را فانی	دهی از دست یکسر در ره آزادی نسوان
	(مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۲۶)

امید به داشتن آزادی و رها شدن از قیدوبندهای جنس زن، در شعر قائم مقامی، نشانه دیگری است از انگاره این شاعر در مورد قابلیت حق آزادی زنان:

بر شما دختران آینده	زندگی، جمله نور و شکر باد...
زن، برون آید از اسارت مرد	ور فراتر نشد، برابر باد!...
قرن‌ها بوده جنس زن، مقهور	قرن‌ها جنس زن، مظفر باد! ^(۶)
	(قائم مقامی، ۱۳۷۴، ۱۴۷)

● انگاره توانمندی زنان، مشروط به کشف حجاب (خرده‌مضمون: اعتراض به حجاب و پوشش):
مسئله حجاب در شعر شاعران زن این دوره برخلاف شعر شاعران مرد، نمود پررنگی ندارد؛ به گونه‌ای که تنها برخی شاعران همچون ژاله قائم مقامی و مهرتاج رخشان در حد چند بیت به آن پرداخته‌اند و پروین و زندقه نیز پس از مشروطه و در واقعه کشف حجاب رضاخان، بیت‌هایی را در ستایش بی‌حجابی سروده‌اند و چون دوره زمانی شعرهای آن‌ها خارج از دوره مشروطه است، در این پژوهش، به آن‌ها پرداخته نمی‌شود. اما آن گونه که مشهود است بیشتر شاعران زن این دوره، در مورد بحث پوشش، سکوت کرده‌اند و شعری ندارند و می‌توان چنین برداشت کرد که آنان به توانمندی مطلق جنس خود، بی‌هیچ قیدوشرطی، اعتقاد داشته‌اند. اما

شاعری چون قائم مقامی مانند برخی شاعران مرد، که به نوعی عامل بدبختی و عقب ماندگی زنان را پوشش و حجاب می دانستند، چنین می گوید:

دردا که درین بوم ظلم ناک
زن را نه پناهی، نه داوری است...
زن، ننگ وجود است از آن سبب
پیچیده به قبرینه چادری است
(قائم مقامی، ۱۳۷۴، ۵۸)

مهتر تاج رخشان نیز از حجاب و چادر با عنوان «کفن» زنان یاد می کند و بر این نظر است که چون زنان با حقوق مدنی خویش آشنا شده اند، حجاب را که مانع دستیابی به این حقوق است، کنار گذاشته اند:

نسوان شده واقف به حقوق مدنی شان
دیگر نتوانی بنمایی کفنی شان!
(مشیرسلیمی، ۱۳۳۷، ج ۳، ۱۵۱)

● انگاره قابلیت زنان برای فعال بودن (خرده مضمون: تشویق و ترغیب زنان به مطالبه گری و گرفتن حق و حقوقشان): خرده مضمون بعدی که نشان دهنده مضمون کلی و در واقع، انگاره ذهنی زنان شاعر درباره «فعال بودن زنان» در مشارکت سیاسی (از منظر خود) است، تشویق و ترغیب زنان جامعه به گرفتن انواع حقوقشان است؛ به بیان روشن تر، شاعران زن با تشویق زنان در این راستا، بر این نظرند که زنان باید در امور سیاسی و اجتماعی، حضور فعال و مشارکت مستقیم و مؤثری داشته باشند. این نوع ترغیب و تشویق، برای داشتن حق تعلیم در شعر بلقیس خانم نوران تجلی پیدا کرده است:

امید است از همت بانوان
به تحصیل کوشند دوشیزگان
(نامه بانوان، ش ۳، ۱۲۹۹، ۴)

ژاله قائم مقامی، دیگر شاعری است که از زنان می خواهد که برای گرفتن حقوقشان تلاش کنند و بی تفاوت نباشند:

دست و پایی، همتی، شوری، قیامی، کوششی
شهر هستی، جان من، جز عرصه ناورد نیست
آخر ای زن! جنبشی کن تا ببیند عالمی
کانچه ما را هست هم زان بیشتر در مرد نیست!
(قائم مقامی، ۱۳۷۴، ۳۴-۳۵)

مریم رفعت زاده نیز با بیانی خود برتر بینانه تلاش کرده است زنان را ترغیب کند که حقوقشان را از مردان - که به تعبیر وی ستمگرند - باز پس گیرند:

یارب مددی کن که ز مردان ستمگر
حقی که ندارند بگیریم عیانی!
(نامه بانوان، ش ۷، ۱۲۹۹، ۶)

۵. یافته‌های پژوهش

در این بخش بیان این نکته ضروری است که در پژوهش حاضر، دیدگاه مردان و زنان شاعر و بیان نقاط مشابه و متضاد انگاره‌های آنان در مورد مشارکت «کل زنان جامعه» بررسی شده و در پی تطبیق دیدگاه شاعران مرد و زن بر یکدیگر یا واکاوی دیدگاه آنان درباره مشارکت زنان شاعر نبوده‌ایم. به بیان روشن‌تر، زنان شاعر، همچون زنان عامه، بارها از نگرش‌های سنتی تأثیر پذیرفته و جنسیت خود را به‌عنوان جنسی ناتوان قلمداد کرده‌اند؛ اما مردان شاعر، نه تنها از این نگرش مردسالارانه جامعه تأثیر نپذیرفته‌اند، بلکه همواره مشوق زنان جامعه نیز بوده‌اند. با این توضیح و بنا بر آنچه گفته شد، با بررسی انگاره‌های ذهنی مردان و زنان شاعری که به‌نوعی در شعرهای خود به مباحث سیاسی دوره مشروطه پرداخته‌اند، نشان داده شد که اکثریت قریب به اتفاق شاعران مرد مشروطه، تحت تأثیر انگاره «شخصی» خود، زنان جامعه را افرادی توانمند و تأثیرگذار دانسته و بر لزوم حضور فعال زنان در جامعه تأکید کرده‌اند. آنان برخلاف نگرش سنتی و واقعیت‌های تلخ اجتماعی علیه زنان، هرگز جنس زن را بی‌ارزش و حقیر ندانسته‌اند، بلکه برعکس، بر توانایی‌های فراوان زنان در سطح اجتماع و سیاست تأکید داشته‌اند.

شاعران زن دوره مشروطه، «از منظر دیگری»، دارای انگاره‌های ذهنی «منفعل» بوده و تحت تأثیر واقعیت‌های تلخ اجتماعی و نگرش سنتی و مردسالارانه جامعه قرار گرفته‌اند. آنان با همین انگاره که می‌پندارند همه مردان، جنس زن را بی‌ارزش می‌دانند، در اشعارشان بارها خود یا جنس زن را «ضعیفه»، «مجرمه»، «مظلومه»، «حیوان»، و... نامیده‌اند. این درحالی است که با دقت در شعر مردان، به‌عنوان فرهیختگان عصر خود، با چنین تعریف و توصیفی از زنان جامعه روبه‌رو نمی‌شویم؛ از همین رو، می‌توان کم‌رنگ بودن حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی را در همین عامل، یعنی «انگاره خویش‌نشان زنان از منظر دیگری» جست‌وجو کرد. به این معنا که این عامل ممکن است بر عدم مشارکت سیاسی زنان تأثیر گذاشته باشد.

شاعران زن دوره مشروطه، «از منظر خود»، دارای انگاره ذهنی «فعال» بوده و جنس زن را توانمند و دارای هدف دانسته و افزون‌بر اینکه خود در مباحث سیاسی و اجتماعی دخالت می‌کردند، با تشویق و ترغیب زنان جامعه، بر حضور فعال آنان در عرصه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی تأکید داشته‌اند.

همچنین، نقاط تشابه و تضاد انگاره‌های شخصی مردان شاعر و خویش‌نشان زنان شاعر در

مورد مشارکت سیاسی زنان جامعه نیز مشخص شدند:

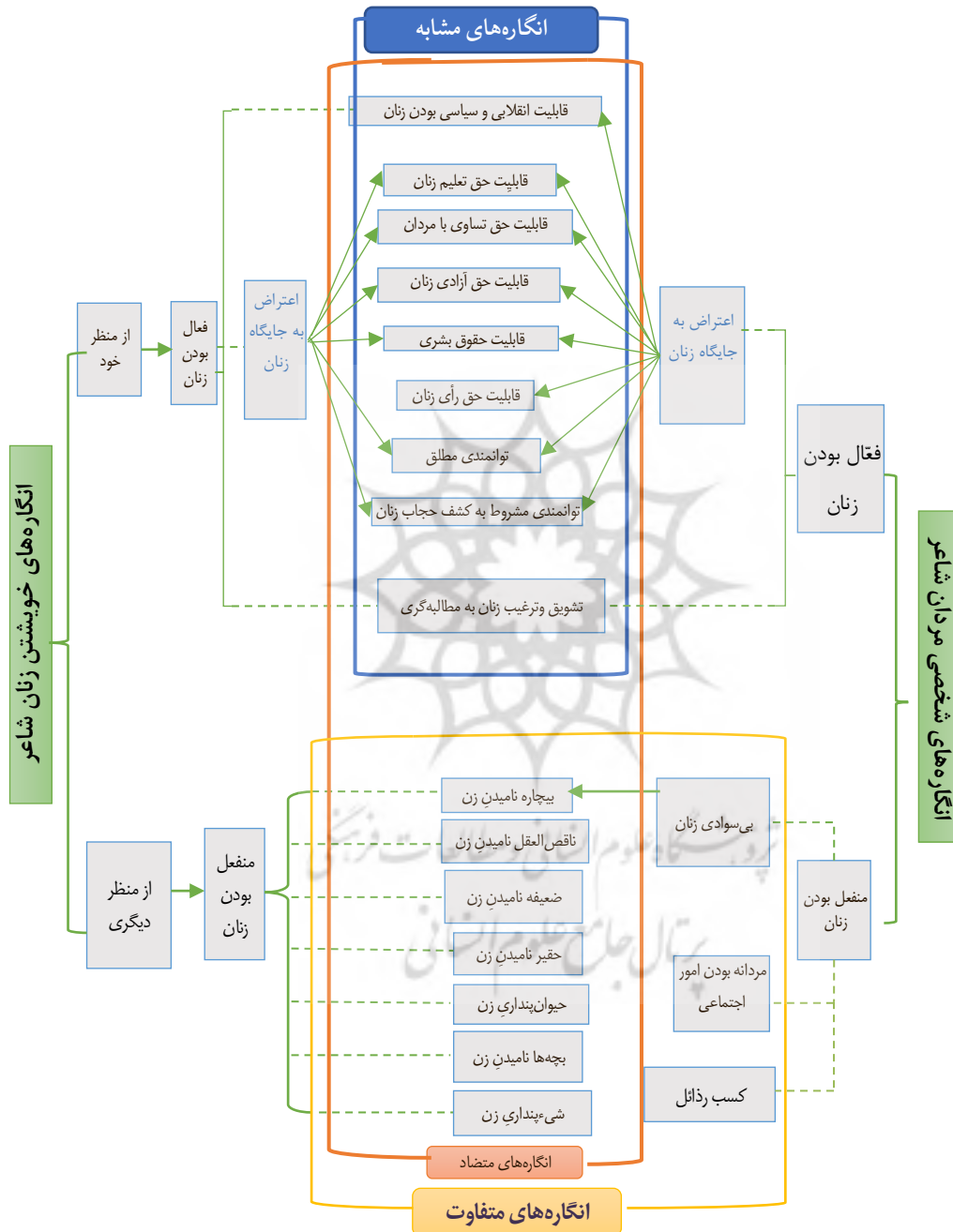
● **تشابه:** انگاره‌های شخصی شاعران مرد مشروطه و انگاره‌های خویشان شاعران زن (از منظر خود) در کنار یکدیگر، انگاره‌های مشابهی را تشکیل می‌دهند. نیز انگاره شخصی برخی از شاعران مرد مشروطه و انگاره خویشان برخی از شاعران زن مشروطه، در خصوص «عدم پوشش و حجاب» انگاره‌های مشابهی هستند.

● **تضاد:** انگاره‌های شخصی مردان مشروطه و انگاره‌های خویشان زنان (از منظر دیگری)، انگاره‌هایی متضاد هستند. زنان شاعر همواره در طول دوران مشروطه، عامل عقب ماندگی، جهل و بی‌سوادی و عدم پیشرفت خود را نگرش کل مردان جامعه پنداشته و چنین تصور و انگاره‌ای داشته‌اند که مردان، زن را موجودی ضعیف و ذلیل و ناتوان می‌دانند، حال آنکه قشر فرهیخته مردان، از جمله شاعران، همواره خواهان پیشرفت زنان و فعالیت آنان در همه امور مملکت - از جمله در امور سیاسی - بودند.

● **تفاوت:** پس از بررسی اشعار شاعران در این پژوهش، درباره انگاره منفعل بودن زنان جامعه و شرکت نکردن آنان در مسائل سیاسی و اجتماعی می‌توان گفت، دیدگاه زنان کاملاً متفاوت با مردان بود. تصور زنان بر این است که چون همه مردان، آن‌ها را موجوداتی ضعیف و ناقص العقل و بی‌مقدار می‌دانند، آن‌ها نمی‌توانند در مسائل مشارکت کنند، درحالی‌که در این پژوهش مشاهده شد که تنها یکی از شاعران مرد، درباره منفعل بودن زنان جامعه و شرکت نکردن آنان در مسائل سیاسی و اجتماعی، شعر سروده است و او نیز بر این نظر است که این‌گونه مسائل، اموری مردانه‌اند و به زنان مرتبط نیستند. افزون‌براین، انگاره شخصی آن دسته از شاعران مرد که نداشتن علم و سواد را عامل تیره‌بختی زنان و در نتیجه، دور بودنشان از اجتماع و سیاست می‌دانستند، با انگاره خویشان شاعران زن (از منظر دیگری) درباره بدبختی، متفاوت است.

جمع‌بندی و رابطه این یافته‌ها در نمودار شماره (۱) نشان داده شده است.

شکل شماره (۱). رابطه بین انگاره‌های شخصی مردان شاعر و انگاره‌های خویش‌نشان زنان شاعر (درباره مشارکت سیاسی زنان جامعه)

نتیجه‌گیری

پس از بررسی شعرهای شاعران زن و مرد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که دلیل حضور کم‌رنگ زنان در فعالیت‌های سیاسی عصر مشروطه، مردانه بودن امر سیاست نیست. چنان‌که روان‌شناسان بر این نظرند که علاقه و گرایش به مشارکت سیاسی، می‌تواند تحت تأثیر ادراک‌های شخصی افراد باشد و دیدگاه‌های دیگران نیز بر افراد، اثرگذار است و افراد، اغلب دیگران را براساس انگاره‌هایی که در ذهنشان در مورد دیگری دارند، درک می‌کنند؛ بنابراین، می‌توان گفت، عوامل مختلف روان‌شناختی و فردی نیز می‌توانند بر مشارکت یا عدم مشارکت سیاسی زنان تأثیرگذار باشند. پس از بررسی انگاره‌های ذهنی شاعران مرد مشروطه مشخص می‌شود که در بسیاری از موارد، زن در شعر آن‌ها، تصویر مثبت و والایی دارد. آن‌ها خواستار احیای جایگاه و هویت حقیقی زنان ایرانی و منتقد جدی تفکرات سنتی و جامعه‌مردسالار آن دوره بوده و به مشارکت زنان، از جمله در امور سیاسی کشور، توجه عمیقی داشته‌اند و همواره مشوق آنان برای حضور مؤثر و فعال در اداره امور کشور بوده‌اند.

اما با بررسی انگاره‌های ذهنی زنان شاعر مشروطه، ابعاد جدیدتر و ناشناخته‌تری کشف می‌شود. شاعران زن، ضمن اعتقاد به قابلیت‌ها و حقوق فردی، اجتماعی، و سیاسی زنان، جنس زن را ناتوان، بیچاره، کم‌عقل، حیوان، ضعیف و حقیر، پنداشته و خطاب می‌کنند؛ بنابراین، مهم‌ترین عامل بازدارنده زنان مشروطه از مشارکت سیاسی، برخلاف دیدگاه‌های رایج همه پژوهشگران — که عدم مشارکت زنان را تنها مردانه بودن امر سیاست می‌دانند — «انگاره‌های ذهنی خود زنان (از منظر دیگری)» نیز می‌تواند باشد؛ زیرا، آن‌ها می‌پندارند که همه مردان، آن‌ها را موجوداتی ناقص‌العقل، ناتوان، بیچاره و... می‌دانند و می‌خوانند و به همین سبب، با اینکه خود را بسیار توانا و شایسته می‌دانند (انگاره‌های خویشتن از منظر خود)، اما عطای مشارکت سیاسی را به لقایش بخشیده و حاضر به ورود فعالانه و مشارکت مستقیم در مسائل سیاسی نبوده‌اند و در نتیجه، شاهد کم‌رنگ بودن حضور آنان در عرصه‌های سیاسی دوره مشروطه هستیم. این درحالی است که مردان قلم‌به‌دست و مؤثر و فرهیخته (جز در یک مورد!) زنان را نه تنها انسان‌هایی شایسته تکریم، بلکه توانمند و مؤثر بر سرنوشت خود و جامعه می‌دانستند و بر لزوم مشارکت آنان در اجتماع و سیاست تأکید داشتند. براین اساس می‌توان گفت، همه زنان جامعه (چه عوام، چه فرهیختگان) به دلیل همین انگاره خویشتن از منظر دیگری (مردان) است که در سیاست، حضور و مشارکتی کم‌رنگ دارند؛ زیرا، پنداره و

انگاره آنان این است که همه مردان جامعه، آنان را ناتوان می‌دانند. حال آنکه اگر چنین انگاره و تصویری نداشتند، چه بسا شاهد حضور و مشارکت بسیار بیشتر زنان در جامعه می‌بودیم.*

یادداشت‌ها

۱. همچنین، ر.ک. امیری فیروزکوهی، ۱۳۱۳، ۱۱ و ۲۵ و حسینی گیلانی، ۱۳۷۱، ۷۶۹ و ۷۸۲.
۲. برای نمونه‌های بیشتر در این باره نیز می‌توان به اشعار زنددخت (شیرازی، ۱۳۴۶، ۵۴) و اعتضادی (بی‌تا، ۲۳-۲۱) مراجعه کرد.
۳. نورالهدی منگنه (۱۳۳۷، ۱۴۸)، اعتضادی (بی‌تا، ۷ و ۱۶ و ۱۷)، فخرعظمی (کراچی، ۱۳۸۰، ۱۲۰)، شمس کسمایی (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۱۰۴)، شهنواز آزاد (نامه بانوان، ش ۷، ۱۲۹۹، ۲) و فاطمه سلطان فراهانی (همان، ش ۶، ۱۲۹۹، ۳).
۴. همچنین برای مشاهده نمونه‌های بیشتر در این باره می‌توان به این شاعران مراجعه کرد: اعتصامی (۱۳۵۱، ۸۸ و ۲۱۸)، نورالهدی منگنه (۱۳۳۷، ۶ و ۲۱)، بدری تندری (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۲۶)، ایران‌الدوله (۱۳۳۶، ۱۵۳ و ۱۵۴)، زنددخت شیرازی (۱۳۴۶، ۵۲ و ۵۳)، فاطمه سلطان فراهانی (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۲۱-۲۰) و بلقیس نوران (نامه بانوان، ش ۳، ۱۲۹۹، ۳ و ۴).
۵. همچنین، نمونه‌های دیگری را با همین مضمون می‌توان در شعر این شاعران دید: اعتصامی (۱۳۵۱، ۲۱۰)، ژاله قائم‌مقامی (۱۳۷۴، ۶۴ و ۱۳۳)، بدری تندری (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵، ج ۲، ۲۶) و شمس کسمایی (همان، ۱۰۴).
۶. برای نمونه دیگر در شعر ژاله، با همین مضمون می‌توان به بیت‌های دیگرش اشاره کرد (ر.ک. قائم‌مقامی، ۱۳۷۴، ۱۳۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- آرین‌پور، یحیی (۱۳۸۲). از نیما تا روزگار ما. ج ۳. تهران: زوار.
- ارسطا، محمدجواد (۱۳۷۷). زن و مشارکت سیاسی. فصلنامه علمی، پژوهشی علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم، (۱)، ۱۵۵-۱۳۷.
- اسحاق، محمد (۱۳۶۳). سخنوران نامی ایران در تاریخ معاصر. ج ۱ و ۲. تهران: طلوع و سیروس.
- اعتصامی، پروین (۱۳۵۱). دیوان. تهران: مجلس.
- اعتضادی، ملکه (بی تا). گل‌های من. تهران: علی جعفری.
- افشار، محمود (۱۳۵۳). گفتار ادبی. ج ۲. تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی.
- امیری فیروزکوهی، سیدکریم (۱۳۱۳). عفاف‌نامه. تهران: مهر.
- ایران‌الدوله (۱۳۳۶). بهار جنت؛ اشعار فصل بهار خانم جنت ایران‌الدوله. بی جا: وحید.
- ایرج میرزا (۱۳۵۳). دیوان. به اهتمام دکتر محمدجعفر محجوب. تهران: اندیشه.
- باغدار دلگشا، علی؛ زنجانی زاده، هما (۱۳۹۷). نقد نابرابری‌های جنسیتی در اشعار زن‌نگار مندرج در روزنامه نامه بانوان (۱۳۰۰-۱۲۹۹). نشریه زن در فرهنگ و هنر، ۱۰(۳)، ۴۳۴-۴۱۵.
- برقعی، سیدمحمدباقر (۱۳۷۳). سخنوران نامی معاصر. ج ۴ و ۶. قم: خرم.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۲). مشارکت سیاسی زنان؛ مجموعه مقالات در سمینار مشارکت زنان. تهران: امور اجتماعی استانداری تهران
- بشیریه، حسین (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی سیاسی. تهران: نی.
- بهار، محمدتقی (۱۳۸۷). دیوان اشعار. تهران: نگاه.
- پناهی، محمدحسین؛ بنی فاطمه، سمیه‌سادات (۱۳۹۴). فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی زنان. فصلنامه علوم اجتماعی، ۶۸، ۷۷-۳۵.
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ عزیزی، فاطمه (۱۳۸۸). زمینه‌های فرهنگی و ادبی کشف حجاب در ایران؛ شعر مخالفان و موافقان. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۰(۱)، ۱۳۷-۹۹.
- دادور، رحمت‌الله؛ حبیبی فتح‌آبادی، مریم (۱۳۸۷). بررسی جامعه‌شناختی جایگاه زنان در شعر معاصر فارسی. فصلنامه تغییرات اجتماعی-فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، ۴(۱) (پیاپی ۱۶)، ۹۸-۸۲.
- حسینی گیلانی، سیداشرف‌الدین (۱۳۷۱). کلیات جاودانه نسیم شمال. به کوشش حسین نمینی. تهران: اساطیر.
- حسینی مهر، حجت (۱۳۹۲/۹/۱)، ساعت ۲۱:۴۵. انگاره چیست؟. وبلاگ انگاره. پست ۳، در دسترس در:
- <http://hosseinimehr2013.blogfa.com/post/3>
- راستگو، محمدسبحان (۱۳۸۷). پیکار شاعرانه در معرکه کشف حجاب. نشریه زمانه، ۷(۷۵ و ۷۶)، ۳۲-۲۷.
- رژما، اسما (۱۳۹۸/۱/۲۳)، ساعت ۲۱:۰۱. انگاره چیست؟. وبلاگ ارتباطات میان فرهنگی. پست: ۷،

دردسترس در:

<http://asmarazma.blogfa.com/post/7>

رضایی، حمید؛ ظاهری عبدالوند، ابراهیم (۱۳۹۴). بازتاب فعالیت‌های سیاسی زنان در ده‌مان پس از انقلاب اسلامی. نشریه ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (۲)۵، ۹۳-۱۱۴.

رضی، داوود؛ رودباری، ابراهیم؛ رضایی، احمد (۱۳۹۸). رابطه ابعاد سیاسی و زبانی هویت ملی و مشارکت سیاسی افراد بالای ۱۸ سال شهرستان بهشهر. فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، ۲(۱) (پیاپی ۴)، ۵۳-۶۲.

زارعی، احمد؛ میرزایی، خلیل؛ مهاجری، اصغر (۱۳۹۸). رابطه بین خودپنداره و مشارکت سیاسی زنان در شهر تهران در سال ۱۳۸۶. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۹(۷۴)، ۱۶۳-۱۳۳.

ساناساریان، الیزا (۱۳۸۴). جنبش حقوق زنان در ایران. ترجمه نوشین احمدی خراسانی. تهران: اختران

شاهسون، پریچهر (۱۳۸۰). بررسی مقایسه‌ای مشارکت زنان در امور مدنی-سیاسی کشورهای مختلف. فصلنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ۱۶۳ و ۱۶۴، ۱۶۵-۱۵۶.

شهریار، سید محمدحسین (۱۳۴۲). دیوان شهریار. ج ۱. تهران: خیام.

شیرازی، زنددخت (۱۳۴۶). زنددخت، پشاهنگ نهضت آزادی بانوان ایران. به‌کوشش طلعت بصری. تهران: طهوری.

صهبا، ابراهیم (۱۳۵۹). دفتر صهبا. ج ۲. تهران: مقدم.

طباطبایی میر، سیدفرزاد؛ مداحی، محمدابراهیم؛ احدی، حسن (۱۳۹۸). مدل‌یابی روابط ساختاری ویژگی‌های شخصیتی در چشم‌انداز مشارکت سیاسی با میانجی‌گری روابط موضوعی. فصلنامه راهبرد، ۹۱، ۸۰-۵۳.

عارف قزوینی، ابوالقاسم (۱۳۸۱). دیوان عارف قزوینی. به‌کوشش محمدعلی سپانلو و مهدی اخوت. تهران: نگاه.

عاملی، سید سعیدرضا؛ حجاری، منصوره (۱۳۹۷). مطالعه‌ی انگاره‌های ذهنی شکل‌های دانشجویی دانشگاه تهران: انگاره‌های شخصی انجمن اسلامی و خویشتن بسیج دانشجویی. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۱(۳)، ۱۳۰-۱۰۳.

عاملی، سید سعیدرضا؛ حجاری، منصوره (۱۳۹۸). مطالعه‌ی کیفی انگاره‌های ذهنی شخصی و خویشتن در میان دو شکل دانشجویی؛ انجمن اسلامی و بسیج دانشجویی دانشگاه تهران. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۵(۵۴)، ۱۰۱-۷۷.

عباس‌زاده، خداویردی؛ شبیه‌زاده، عباس (۱۳۹۵). سیمای زن در شعر دوره‌ی مشروطه به‌ویژه دیوان نسیم شمال. بهارستان سخن (فصلنامه علمی-پژوهشی ادبیات فارسی)، ۱۳(۳۴)، ۱۹۰-۱۷۱.

عشقی، میرزاده (۱۳۵۷). کلیات مصور عشقی. به‌کوشش علی‌اکبر مشیرسلیمی. تهران: امیرکبیر.

علم، محمدرضا؛ حمیدی‌نسب، منا؛ حزباوی، سمیره (۱۳۹۰). زنان و مشارکت سیاسی. فصلنامه‌ی زن و فرهنگ، ۳(۹)، ۹۹-۱۰۹.

عین‌علی‌لو، علی (۱۳۹۲). زن و هویت آرمانی در ادبیات مشروطه. فصلنامه‌ی زن و فرهنگ، ۴(۱۶)، ۶۷-۵۳.

قائم مقامی، عالم تاج (۱۳۷۴). دیوان ژاله. به کوشش احمد کرمی. تهران: ما. کاوه تلاوکی، مسعود؛ جعفری، انوش؛ عباسی، سمیه (۱۳۹۳). مقایسه تطبیقی مشارکت سیاسی زنان در دوران مشروطیت، پهلوی و جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی جوانان، (۱۶)۵، ۱۰۷-۱۲۲.

کراچی، روح‌انگیز (۱۳۸۰). اندیشه‌نگاران زن در شعر مشروطه. تهران: دانشگاه الزهرا. کمالی، حیدرعلی (۱۳۳۰). دیوان کمالی. تهران: بی‌نا. لاهوتی، ابوالقاسم (۱۳۵۸). دیوان اشعار. به کوشش و مقدمه احمد بشیری. تهران: امیرکبیر. مشیرسلیمی، علی‌اکبر (۱۳۳۵). زنان سخنور. ج ۲. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علی‌اکبر علمی. مشیرسلیمی، علی‌اکبر (۱۳۳۷). زنان سخنور. ج ۳. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علی‌اکبر علمی. معتضد، خسرو؛ کسری، نیلوفر (۱۳۷۹). سیاست و حرمت: زن در عصر قاجار. تهران: علمی. ملاابراهیمی، عزت؛ توکلی محمدی، محمودرضا (۱۳۹۴). بررسی تحلیلی-نقدی درون‌مایه‌های شعر زنانه در عصر مشروطه. نشریه زن در فرهنگ و هنر، (۱)۷، ۹۷-۷۷. منگنه، نورالهدی (۱۳۳۷). دیوان نورالهدی منگنه. تهران: ابن‌سینا. نظری، مینا؛ علی‌حسینی، علی؛ امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ پوررنجبر، مهدیه (۱۳۹۳). بررسی رابطه جامعه‌پذیری و مشارکت سیاسی زنان. پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (۱)۵، ۱۶۱-۱۸۵.

نامه بانوان (روزنامه) (۱۲۹۹). س ۱، ش: ۸-۷-۶-۳-۲. ولی‌زاده، نجمه (۱۳۹۵). بررسی مقایسه‌ای مشارکت سیاسی زنان در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی. استاد راهنما: محمدسالار کسرائی، استاد مشاور: نرگس نیکخواه قمصری، تهران: پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی. هواسی، علی‌اشرف؛ درخشه، جلال؛ خستو، رحیم (۱۴۰۱). موانع مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی ایران (دوره‌های هفتم، هشتم و نهم). فصلنامه علمی جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (۲)۱۳، ۵۸-۳۳.

Almond, G., Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage. Available at: https://books.google.com/books/about/The_Civic_Culture.html?id=J93o05MH3v8C.

Braun, V., Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp0630a>.

King, N., Horrocks, C. (2010). *Interviews in Qualitative Research*. London: Sage, 248 p, available at: <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/interviews-in-qualitative-research/book241444>.

Nishida, H. (1999). A Cognitive Approach to Intercultural Communication Based

on Schema Theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(5), 753-777. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(99\)00019-X](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(99)00019-X)

Zelek, T. (2005). *Ethiopian Women Lowyers Association the Politic Participation of Women in Ethiopia: Challenges and Prospects*. addisababa. Available at: https://books.google.com/books/about/The_Political_Participation_of_Women_in.html?id=UeMvHAAACAAJ.

ضمیمه

جدول شماره (۱). شاعران زن مشروطه (به ترتیب الفبا)

ردیف	نام شاعر	مشخصات، سمت یا فعالیت
۱	شهناز آزاد (شهناز رشديه)	۱۲۸۰-۱۳۴۰، تبریز، روزنامه‌نگار، شاعر، از پیشگامان جنبش زنان در ایران، سردبیر هفته‌نامه «نامه بانوان»
۲	فخرعظمی ارغون (فخری خلعتبری) (فخر عادل خلعتبری)	۱۲۷۷-۱۳۴۵، تهران، شاعر و روزنامه‌نگار، معلم، سردبیر روزنامه «آینده ایران»
۳	بی‌بی خانم استرآبادی	نامعلوم-۱۲۳۶، نوکنده گلستان، مقاله‌نویس، شاعر و فعال حقوق زنان
۴	پروین اعتصامی	۱۲۸۵-۱۳۲۰، تبریز و تهران، شاعر، آزادی‌خواه، منتقد اجتماعی-سیاسی و آشنا به مسائل اجتماعی و سیاسی زنان
۵	زینت‌ملک اعتضادی (زینت تهرانی)	۱۳۰۰-۱۲۷۰، تهران، شاعر، آزادی‌خواه، مشروطه‌طلب، فعال حقوق بانوان
۶	ایران‌الوله (فصل بهار خانم) (جنت)	۱۳۱۸-۱۲۵۶، تهران، شاعر، نویسنده، آزادی‌خواه، نقاش
۷	بدری تندری (فانی)	۱۳۶۹-۱۲۸۴، تهران، شاعر و آزادی‌خواه، فعال حوزه زنان
۸	مه‌رتاج رخشان (بدرالدجی)	۱۳۵۳-۱۲۶۰، تهران، نویسنده، شاعر، فعال حوزه زنان
۹	مریم رفعت‌زاده	نامعلوم، شاعر و فعال حوزه زنان، فعال در روزنامه «نامه بانوان»
۱۰	نیمتاج سلماسی (نیمتاج لکستانی، نیمتاج خاکپور)	۱۳۶۸-۱۲۸۵، سلماس آذربایجان، شاعر، آزادی‌خواه و منتقد سیاسی
۱۱	زنددخت شیرازی (فخرالملوک)	۱۳۳۱-۱۲۸۸، شیراز، شاعر، روزنامه‌نگار، نویسنده، از پیشگامان جنبش زنان در ایران، مؤسس انجمن نهضت نسوان و ناشر نشریه «دختران ایران»
۱۲	فاطمه سلطان فراهانی (فاطمه ادیبه‌الزمان) (شاهین)	نامعلوم-۱۲۸۲، فراهان، شاعر، ادیب، فعال حوزه زنان
۱۳	ژاله قائم‌مقامی (عالم‌تاج)	۱۳۲۶-۱۲۶۲، فراهان، شاعر و منتقد اجتماعی، حامی حقوق زنان
۱۴	شمس کسمایی (شمس جهان)	۱۳۴۰-۱۲۶۴، یزد، شاعر، منتقد سیاسی و فعال حوزه زنان
۱۵	هماخانم محمودی	نامعلوم، نویسنده، مقاله‌نویس، شاعر، فعال حوزه زنان، عضو جمعیت نسوان وطن‌خواه ایران، فعال در روزنامه «نامه بانوان»
۱۶	نورالهدی منگنه	نامعلوم-۱۲۸۱، تهران، شاعر، آموزگار، روزنامه‌نگار، فعال حقوق زنان، عضو جمعیت نسوان وطن‌خواه ایران
۱۷	بلقیس نوران	نامعلوم، شاعر و فعال حوزه زنان، فعال در روزنامه «نامه بانوان»

جدول شماره (۲). شاعران مرد مشروطه (به ترتیب الفبا)

ردیف	نام شاعر	مشخصات، سمت یا فعالیت
۱	محمد هاشم افسر (شیخ‌الرئیس)	۱۳۱۹-۱۲۵۸، سبزواری و تهران، شاعر، ادیب، نماینده ادوار مجلس شورای ملی
۲	دکتر محمود افشار	۱۳۶۱-۱۲۷۲، یزد، شاعر، روزنامه‌نگار، فعال سیاسی
۳	سید کریم امیری فیروز کوهی	۱۳۶۳-۱۲۸۹، فیروز کوه، شاعر و مترجم
۴	محمد تقی بهار	۱۳۳۰-۱۲۶۵، تهران، شاعر، ادیب، تاریخ‌نگار، روزنامه‌نگار، سیاست‌مدار، نماینده مجلس
۵	حسام‌زاده (بهاء‌الدین بازارگاد)	۱۳۴۸-۱۲۷۸، تهران، شاعر و روزنامه‌نگار
۶	رضا صدیقی نخجوانی	نامعلوم-۱۲۸۹، تبریز، شاعر
۷	ابراهیم صهبا	۱۳۷۷-۱۲۹۰، تربت حیدریه، شاعر، نویسنده و روزنامه‌نگار، کنشگر سیاسی
۸	سید محمد حسین شهریار	۱۳۶۷-۱۲۸۵، تبریز، شاعر
۹	عارف قزوینی	۱۳۱۲-۱۲۵۸، قزوین، شاعر و فعال سیاسی
۱۰	محمد کسمایی	نامعلوم-۱۲۵۶، گیلان، شاعر، مترجم، تجدیدخواه و کنشگر سیاسی
۱۱	حیدر علی کمالی	۱۳۲۸-۱۲۵۰، ابرقو، شاعر، روزنامه‌نگار و نماینده مجلس شورای ملی
۱۲	اشرف‌الدین گیلانی (نسیم شمال)	۱۳۱۳-۱۲۴۹، گیلان، شاعر و فعال سیاسی
۱۳	ابوالقاسم لاهوتی	۱۳۳۵-۱۲۶۶، کرمانشاه، شاعر، روزنامه‌نگار و فعال سیاسی، آزادی‌خواه
۱۴	ایرج میرزا	۱۳۰۴-۱۲۵۳، تبریز و تهران، شاعر و فعال سیاسی
۱۵	میرزاده عشقی	۱۳۰۳-۱۲۷۳، همدان، شاعر، نویسنده، روزنامه‌نگار، منتقد و فعال سیاسی
۱۶	سعید نفیسی	۱۳۵۴-۱۲۷۴، تهران، شاعر، نویسنده و فعال ادبی
۱۷	حبیب یغمایی	۱۳۶۳-۱۲۸۰، خور و بیابانک، شاعر و روزنامه‌نگار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی